

א. היתר מלאכת אר"נ ביר"ט

נאמר בתוה"ק (שמות פי"ב פס' טז) "וביום הראשון מקראי קדש וביום השביעי מקראי קדש יהיה לכם פלמלאכה לאיעשה בהם אך אשר יאכל לכל נפש הוא לבדו יעשה לכם", מבואר בפסוק שישנו איסור כללי על "כל מלאכה" אלא שבאותו פסוק מובא יוצא מן הכלל לאותו איסור כללי והוא לגבי "אשר יאכל לכל נפש".

מאיך מצאנו בתורה צורות אחרות של לימוד לגבי המלאכות המותרות והאסורות ביר"ט וכגון מה שנאמר (ויקרא פכ"ג פס' ו-ח) "ובחמשה עשר יום לחדש הזה חג המצות לה' שבעת ימים מצות תאכלו. ביום הראשון מקראי קדש יהיה לכם פלמלאכת עבודה לא תעשו. והקרבתם אשה לה' שבעת ימים ביום השביעי מקראי קדש פלמלאכת עבודה לא תעשו". מבואר בפסוקים שהאיסור הוא רק לגבי 'מלאכת עבודה' (בניגוד לנכתב בספר שמות שהאיסור הוא לגבי 'כל מלאכה'), ומשמע שמלאכה שאינה 'מלאכת עבודה' לא נאסרה כלל מעיקרא ביר"ט¹.

ואיתא בתו"כ (פרשה יב אות ה-ח) "וכל מלאכה לא תעשו הרי זה בא ללמד על ימי מועד שהם אסורים במלאכה, יכול יהיו אסורים במלאכת עבודה ת"ל הוא הוא אסור במלאכת עבודה ואין ימי מועד אסורים במלאכת עבודה דברי ר' יוסי הגלילי. ר"ע אומר מה ת"ל אלה מועדי ה' אשר תקראו אותם מקראי קודש, אם לעניין ימים טובים כבר ימים טובים אמורים, שנאמר מלבד שבתות ה' ואומר ביום הראשון שבתון וביום השמיני שבתון, א"כ למה נאמר אשר תקראו אותם מקראי קודש, כבר ימים טובים אמורים אלא אילו ימי מועד שאסורים במלאכה. יכול יהיו אסורים במלאכת עבודה ת"ל הוא, הוא אסור במלאכת עבודה ואין ימי מועד אסורים במלאכת עבודה".

וע"פ הנאמר בתו"כ מצאנו מחלוקת בראשונים בהבנת כוונת התורה באיסור 'מלאכת עבודה', שרש"י (ויקרא שם פס' ח) פירש שכוונת 'מלאכת עבודה' לאסור אפי' מלאכות המותרות בחוה"מ.

אמנם הרמב"ן (ויקרא שם פס' ז) הביא את רש"י וחלק עליו וכתב ש'מלאכת עבודה' היא כל מלאכה שאינה לצורך אר"נ. וכעין דברי הרמב"ן כתבו גם הרשב"א (עבוה"ק שע"א ריש פ"א), החינוך (מצוה רחצ) והרלב"ג (שמות שם ד"ה כל מלאכה).

עוד הביא הרמב"ן (שם) בשם ר' חננאל שפי' שמלאכת עבודה היא מלאכה המשתמרת לעבודת קנין.

ובדעת הרמב"ם (יר"ט פ"א ה"א) מצאנו מחלוקת דז"ל "ששת ימים האלו שאסרן הכתוב בעשיית מלאכה שהן ראשון ושביעי של פסח וראשון ושמיני של חג הסוכות וביום חג השבועות ובאחד לחדש השביעי הן הנקראין ימים טובים, ושבתת כולן שוה שהן אסורין בכל מלאכת עבודה חוץ ממלאכה שהיא לצורך אכילה שנאמר אך אשר יאכל לכל נפש וגו'". המ"מ (שם) ביאר בכוונת הרמב"ם כעין ביאור הרמב"ן הנ"ל. מאידך הרמ"ך (שם) ביאר בכוונת הרמב"ם ש'מלאכת עבודה' כוללת את כל המלאכות (גם מלאכות אר"נ).

¹ עי' בא"ר (סי' תצה ס"ק ב).

ב. אם היתר אוכל נפש הוא 'הותרה' או 'דחוויה'

יש לחקור האם מלאכת או"נ הותרה ביו"ט או שהיא רק דוחה את איסור המלאכה ביו"ט, וכן נסתפק הגר"ש קלוגר זצ"ל בספר שנות חיים (ח"א סו"ס שכב).

ובביאור ההבדל בין הותרה לדחוויה יש להביא מש"כ התשב"ץ (ח"ג סי' לז*)² בדין פקו"נ בשבת וז"ל "שזהו מה שיש בין דחוויה להותרה שאם היא דחוויה לא מחללינן אלא אם א"א בדבר אחר ואי אמרינן הותרה לא מהדרינן אהיתירא ודחינן לה להדיא".

ויש לכאור' להעיר בזה ע"פ מה שהבאנו לעיל דא"ת שמלאכות או"נ לא נאסרו מעיקרא כלל ורק 'מלאכת עבודה' (לפי הביאורים שאינה מלאכת או"נ) נאסרה ממילא פשוט שאין אנו מדברים בגדר דחוויה אלא הוא היתר גמור. וכעין זה איתא בשטמ"ק (כתובות ז א ד"ה וז"ל שיטה) "כלומר כל אותן מלאכות שהותרו לצורך אכילה לא היו בכלל לא תעשה, והאי דכתב רחמנא אשר יאכל לכל נפש לסימנא בעלמא הוא דכתבוה שכל המלאכות הצריכות לאכילה יהיו מותרות ביו"ט ובלבד לצורכי ישראל אבל לא לצורכי עובדי כוכבים".

אמנם ממה שמצאנו בפסח שהתורה אסרה כל מלאכה וע"ג איסור זה כתבה היתר "אך אשר יאכל לכל נפש" ממילא נשאר מקום לדיון אם התורה התירתו בגדר 'הותרה' או בגדר 'דחוויה'. איתא במשנה פסחים (פג א) "העצמות והגידין והנותר ישרפו בששה עשר, חל ששה עשר להיות בשבת ישרפו בשבעה עשר לפי שאינן דוחין לא את השבת ולא את יו"ט". ואמרו על כך בגמ' (פג ב) "חל ששה עשר וכו'. ואמאי נתי עשה וידחי לא תעשה... רבא אמר אמר קרא הוא לבדו יעשה לכם הוא ולא מכשיריו לבדו ולא מילה שלא בזמנה הבאה מק"ר".

וכתב ר' חננאל "..."ומה או"נ שאע"פ שהוא באזהרת שמחה ואינה מצוה דוחה יו"ט מילה שאע"פ שהיא שלא בזמנה מצוה היא שנכרתו עליה י"ג בריתות וחייב כרת אם לא ימול אינו דין שידחה יו"ט ת"ל לבדו ולא מילה שלא בזמנה...". וכן הובא בתוס' (פד א ד"ה ולא) בשם ר' חננאל.

והגר"י ענגיל בגליוני הש"ס (פד א ד"ה תוד"ה ולא) העיר על כך "שם תוד"ה ולא כתוב דוחה יו"ט כו', נ"ב כן הוא ג"כ דעת הרוקח דהיתיר או"נ רק מטעם דחיה עי' לשונו סי' רצז אך אשר יאכל לכל נפש או"נ דוחה יו"ט עכ"ל".

מתבאר מדברי הגר"י ענגיל שהבין מר' חננאל שס"ל שהיתר או"נ הוא מטעם דחוויה ולא מטעם הותרה. ומוסיף הגר"י ענגיל שכן מדויק גם בדעת הרוקח.

והנה מש"כ הגר"י ענגיל שלדעת ר"ח הוא דחוויה, בפשטות כוונתו לדייק מלשון 'דוחה' שכתב ר"ח².

ואמנם במש"כ ללמוד מהרוקח יש להעיר³, דז"ל הרוקח "מקרא קודש יהיה לכם כל מלאכה לא יעשה בהם, אך אשר יאכל לכל נפש הוא לבדו יעשה לכם. מקרא קודש, מכאן שמקדישין ביו"ט. במכילתא מקרא קודש, כבדהו במאכל ובמשתה ובכסות נקייה. 'מקרא קדש יהיה לכם'

² ואולי יש לבאר אחרת והיינו שהגר"י ענגיל למד שס"ל דחוויה ממה שר"ח השווה דין היתר או"נ ודין היתר מילה בשבת.

אמנם ביאור זה אפשרי רק א"ת שר"ח ס"ל שמילה דוחה שבת ולא הותרה בשבת, וכידוע דבר זה אם מילה הותרה או דחוויה בשבת היא מחלוקת בין הראשונים (עי' משנה שבת קל א ועיי"ש בתוס', רמב"ן, רשב"א, שיטה לר"ן, מגיני שלמה, חי' חת"ס וחי' שפ"א וע"ע בשו"ת התשב"ץ ח"ג סי' לז ובשו"ת באר יצחק אר"ח סי' יד ענף ג ואכמ"ל). ועוד שממה שהגר"י ענגיל השווה את מה שרצה ללמוד מר"ח ואת מה שרצה ללמוד מהרוקח נראה יותר שכוונתו בשנייהם ללמוד מדיוק לשון "דוחה" שהרי ברוקח פשוט שזו כוונתו ללמוד מלשון זו.

³ והערה זו שלשון הרוקח היא בעצם לשון המכילתא ראיתי בהגהות ברכת שמעון על הרוקח (ס"ק רמא).

בגימטריה 'במאכל ויין הטוב ובכסות הנקייה'. כל מלאכה לא יעשה בהם, לא תעשה אתה, לא יעשה בהם, לא תעשה אתה לא יעשה לך חבירך, לא יעשה גוי במלאכתך. אך אשר יאכל לכל נפש, או"נ דוחה יו"ט. אך אשר יאכל לכל נפש הוא לבדו בגימטריה 'אוכל נפש ולא מכשירין'..."

והרי המשפט שממנו כתב הגר"י ענגיל ללמוד את דבריו אינו לשון הרוקח אלא הוא ציטוט מהמכילתא, דז"ל המכילתא (בא פרשה ט) "אך אשר יאכל לכל נפש. כל או"נ דוחה יו"ט ואין כל עבודה דוחה יו"ט שהיה בדין ומה אם במקום שאין מקצת או"נ דוחה שבת מקצת עבודה דוחה את השבת מקום שכל או"נ דוחה יו"ט אינו דין שכל עבודה דוחה יו"ט ת"ל אך אשר יאכל לכל נפש כל או"נ דוחה יו"ט ואין כל עבודה דוחה יו"ט". וא"כ מדוע לא כתב הגר"י ענגיל לדייק דבריו גם מהמכילתא.

ונלענ"ד עוד שהדקדוק של הגר"י ענגיל מלשון 'דחוייה' אינו מוכרח, ואפשר שאינו בדווקא וגם לשון 'דוחה' פירושו מותר לגמרי.

שהרי יסוד דין היתר פקו"נ בשבת הוא מלשון הגמ' ביומא (פה א) ושם נאמר במפורש "כבר היה ר' ישמעאל ור"ע ור"א בן עזריה מהלכין בדרך ולוי הסדר ור' ישמעאל בנו של ר"א בן עזריה מהלכין אחריהן, נשאלה שאלה זו בפניהם מניין לפקו"נ שדוחה את השבת, נענה רבי ישמעאל ואמר... ר"ש בן מנסיא אומר ושמרו בני" את השבת אמרה תורה חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה, א"ר יהודה אמר שמואל אי הואי התם הוה אמינא דידי עדיפא מדידהו וחי בהם ולא שימות בהם, אמר רבא לכולהו אית להו פירכא בר מדשמואל דלית ליה פרכא...". והרי מצאנו לרבים מהראשונים שדעתם ששבת הותרה במקום פקו"נ וכמו שמתבאר בטור ובב"י (סי' שכח סע' יד) ולא דחו הבנתם מחמת לשון "דוחה" שבגמ'.

ובאמת מפורש כדברינו בשו"ת התשב"ץ (שם ד"ה אבל לענין) שהביא ללמוד מהסוגיא ביומא הנ"ל וכתב בתוך דבריו שלשון 'דוחה' שבש"ס לאו דווקא הוא וז"ל "...ואע"ג דלישנא דתלמודא הוא בכל דוכתא מילה נתנה שבת לידחות אצלה, ה"ה שהותרה שאין בין עבודה למילה לענין שבת כלום דשניהם היתרתם התורה בהדיא בשבת והרי כאן אמרו עבודה דוחה שבת וכן בפ"ק דיבמות ובפ' א' דיני ממונות, ולא דוקא דה"ה שהותרה כדאמ' בפ' טרף בקלפי וה"ה למילה. ובמנחות אמרי' בענין עומר דאיכא צורך גבוה וניתנה שבת לידחות ולא דוקא. וכן בפסחים בפ' אלו דברים ולפ"ז אם ענין נבלה וחילול שבת תלוי במחלוקת זו של שבת אם הותרה או אם דחוייה הדבר פשוט שמחללין שבת ואין מאכילין אותו נבלה".

[ויש עוד להביא בזה את לשון הרמב"ם (שבת פ"ב ה"א) "דחוייה היא שבת אצל סכנת נפשות כשאר כל המצות, לפיכך חולה שיש בו סכנה עושין לו כל צרכיו בשבת...". ובכס"מ שם ביאר שמש"כ הרמב"ם "דחוייה" היינו כפשוטו שס"ל לרמב"ם ששבת רק דחוייה במקום פקו"נ ולא הותרה.

אמנם יש מהאחרונים שהקשו על ביאור זה של הכס"מ עי' בזה בקובץ על הרמב"ם וחידושי חת"ס (כתובות סא ב) ובעוד אחרונים. ובשו"ת הרמ"א (סי' עו ד"ה ועוד ראייה), הוכיח מלשון הרמב"ם (שם ה"ב) שכתב שהשבת היא כחול אצל חולה שיש בו סכנה דס"ל לרמב"ם ששבת הותרה במקום פקו"נ. וא"כ אליבא דרמ"א מוכרחים לומר שמש"כ הרמב"ם "דחוייה היא שבת" אין כוונתו לגדר של 'דחוייה' לעומת 'הותרה', אלא הוא שם כללי להיתר חילול שבת במקום פקו"נ. וכ"כ בשו"ת דברי מלכיאל (ח"ד סי' טו ד"ה ומש"כ בחיבורי) בביאור דברי הרמב"ם. גם

בצפע"נ על הרמב"ם (שם ה"א) כתב שלשון 'דחוייה' שברמב"ם אינו בדווקא. וע"ע בשו"ת אבנ"ז (או"ח סי' תנה ס"ק ה), שו"ת דובב מישרים (ח"ב סי' לט ד"ה ולהנ"ל ניחא) ושו"ת יב"א (ח"ח או"ח סי' לד ס"ק ב.).

ראיה נוספת לדברינו, שהרי לפי הבנת הגר"י ענגיל צ"ל שכל מי מהראשונים שהביא את דברי המכילתא (ולא כתב לדחותם מההלכה) צריך לסבור שאו"נ רק דוחה יו"ט ולא הותר ביו"ט. והנה הרמב"ן עה"ת (שם בסוף דבריו) הביא את לשון המכילתא, ולא העיר על לשון 'דוחה' שבמכילתא.

ובגמ' שבת (קלד א) "ת"ר אין מסננין את החרדל במסננת שלו ואין ממתקין אותו בגחלת... והתניא ממתקין אותו בגחלת, לא קשיא כאן בגחלת של מתכת כאן בגחלת של עץ, א"ל אביי לרב יוסף מאי שנא מבישרא אגומרי, א"ל התם לא אפשר הכא אפשר".

ודברי גמ' זו הובאו ברי"ף (ביצה יב א אלא שהוא גרס אחרת בסיום הגמ'). וכתב הרמב"ן במלחמת ה' (ביצה יג א) "ומאן דגריס התם לא אפשר הכא אפשר הכי מפרש לה התם אפשר למתק מערב יו"ט ודרכו למתקו ממנו הרבה כטחינת חטים הכא לא אפשר לצלות מערב יו"ט וכיון שא"א לעשות אלא בו ביום אין מדקדקים בדבר לומר אפשר לצלות בענין אחר אלא באיזה ענין שמזדמן או שהוא רוצה בו התירו משום שמחת יו"ט". ומשמע מדבריו שכשהתירו לעשות לצורך או"נ זהו היתר גמור ועושה כדרכו וא"צ לעשות ע"מ להפחית את האיסור. ממילא מוכרחים לומר שממה שהביא הרמב"ן את לשון המכילתא אין כל ראיה שס"ל 'דחוייה' המלאכת או"נ, וא"כ נלענ"ד שגם אין ראיה מלשון הר"ח והרוקח שס"ל 'דחוייה'.

ג. ראיות מדברי הראשונים שמלאכת אוכל נפש 'הותרה' ביו"ט

כתוב בשו"ת הרא"ש (כלל כו סי' ה) "ששאלת חולה שיש בו סכנה וצריך לשחוט לו ויש כאן נבלה, אי זה מהם יכשר לשחוט או להאכילו הנבלה. דבר זה שאלו לרבינו מאיר והשיב לשואל, לדברך שאתה אומר שמוטב להאכילו נבלה שהיא בלאו ממה שישחטו לו בשבת שהוא איסור סקילה, א"כ למה שוחטין ואוכלין ביו"ט והוא עשה ולא תעשה, מוטב שיאכלו נבלה שאינה אלא בלאו. ועוד יאמר לאינו יהודי לנחור עופות דליכא אלא איסורא דרבנן למ"ד אין שחיטה לעוף מן התורה. אלא ודאי כיון שהתורה התירה לנו או"נ ביו"ט הוי כמו בחול שמותר בו כל מלאכה. וכן בחולה נמי כיון דפקו"נ ילפינן ביומא דשרי כל מלאכה לחולה שיש בו סכנה, שריא בשבת כמו בחול. הילכך כיון שהשחיטה מותרת היא לא ספינן ליה איסור לחולה...".

א"כ מפורש בדברי מהר"ם והרא"ש שמלאכת או"נ 'הותרה' ביו"ט ואינה בגדר 'דחוייה'. הר"ן (ביצה ט ב) דן לגבי ריבוי בשיעורים ביו"ט והביא מה שרצו ללמוד לנ"ד מדין ריבוי בשיעורים בשבת (במקום פקו"נ) וכתב הר"ן "לפיכך נ"ל ברור דודאי רבויי שיעורא בשבת מדאו' מיתסר ואפי' הכי לא דמי רבויי בשיעורא ביו"ט לרבויי שיעורא בשבת שהשבת דחוייה היא אצל חולה ולא הותרה ולפיכך כל שהעיקר מלאכה אסור אף תוספתו כמוהו ומיתסר מדאו', אבל יו"ט שאו"נ הותר בה דאפי' אפשר מעי"ט שרי כל שהוא מרבה על העיקר ובלבד שיהא בטורח אחד תוספתו כמוהו. ועוד שנראה להם לחכמים שכיון שאמרה תורה אך אשר יאכל לכל נפש לא הוצרכה לשקול ולדקדק שלא יבשל אלא המצטרך אליו בלבד ומשום הכי רבויי בשיעורא כל היכא דלא מפיש בטרחא שרי אבל בשבת שהעיקר אסור אף תוספתו כמוהו מדאו' ולא ניתן לידחות אצל חולה".

ומבואר מפירושו הראשון ש"ל שמלאכת אר"נ הותרה לגמרי ביו"ט (ובלבד שלא ירבה בטורח וכדלקמן).

[במש"כ הר"ן בתירושו השני שההיתר משום שכך למדו חכמים מלשון 'אך אשר יאכל לכל נפש', משמע לכאורה שרק את ההיתר דריבוי בשיעורים התירו אך לא אמרו שאר"נ הוא בגדר הותרה. יש להעיר שחוק מהלימוד של "לכל נפש" יש ללמוד גם מלשון "מלאכת עבודה" ובזה משמע שהוא בגדר הותרה וכדלעיל (אות ב).

ואולי יש לבאר שאין כוונת הר"ן לחזור בו ממש"כ בתחילה שמלאכת אר"נ 'הותרה' ביו"ט, אלא כוונתו דאף א"ת שאין בהבדל זה שבין שבת ליו"ט לבאר את החילוק בדין ריבוי בשיעורים, הרי עדיין י"ל שבי"ט ישנו לימוד מיוחד מהמילים "אשר יאכל לכל נפש" להיתר ריבוי בשיעורים (וממילא בשבת שאין לימוד שכזה ריבוי בשיעורים אסור מדאורי). אמנם דין 'הותרה' נלמד מהמילים 'מלאכת עבודה' ואינו קשור לדין ריבוי בשיעורים.

ובאמת ראיתי להגר"ז (סי' תקי קו"א ס"ק ב) ולגר"ב פרנקל תאומים בשו"ת עטרת חכמים (אר"ח סי' ד ד"ה ואם נכון) שכתבו שדעת הר"ן שמלאכת אר"נ הותרה ביו"ט⁴.

גם מדברי הרא"ה המובאים בחידושים המיוחסים לר"ן (שבת קלד א ד"ה כתב הרא"ה) משמע שהיתר מלאכת אר"נ הוא בגדר הותרה עיי"ש.

עוד נביא מש"כ הרלב"ג עה"ת (שמות פי"ב פס' טז) בביאור היתר מלאכת אר"נ "ובוהיות הענין כן הנה יותר לנו דרך משל לאפות ולבשל ואע"פ שלא נצטרך אליו, כי אין כוונת התורה להיתר מה שנצטרך אליו לבד כמו שביארנו, אבל התירה המלאכות אשר תהינה בעצמותם לצורך אר"נ. ואולם רז"ל עשו סייגים וגדרים בענין אלו המלאכות, כמו שנבאר אצל זכירתנו שרשי זאת המצוה". ומשמע מדבריו שמלאכות אר"נ לא נאסרו כלל מעיקרא ביו"ט, ואין כל איסור בעשייתם⁵, ומה שמצאנו הגבלות ואיסורים שונים בעשיית מלאכת אר"נ כולן מדרבנן הן.

וראיתי במהר"ם חלאווה (פסחים מו ב) שכתב "וא"ת א"כ אין לך לוקה על מלאכות שבת דאמרינן הואיל וחזי לחולה שיש בו סכנה. הא לא דמי דשאני יו"ט דמלאכה בשעתה נעשית שהרי מותר כל היום בהכנת אר"נ אלא דלערב איגלאי מילתא למפרע דבאיסור נעשה. אבל בשבת האיסור קיים וההיתר מתחדש ובשעת עשיית האיסור עדיין לא נתחדש ההיתר".

ובפשטות כוונתו שמלאכת אר"נ ביו"ט היא בגדר 'הותרה' ואין כאן כלל איסור, וכן ביאר בדבריו בהגהות נטעי גבריאל (ס"ק סג) וע"ע בישוע"י (סי' כב ס"ק ב סוד"ה מברך) ובדברי המהרש"ם בספר עין הרועים (ריש אות ה) ובשו"ת יבי"א (ח"ב סי' כו ס"ק ו ד"ה ומצאתי).

ד. דברי האחרונים שמלאכת אוכל נפש 'הותרה' ביו"ט

לעיל הבאנו מהגר"י ענגיל זצ"ל שכתב להוכיח שמלאכת אר"נ דוחה יו"ט (ולא הותרה). אמנם הפרמ"ג (סי' תצח א"א סוף ס"ק כג) כתב "ומריטת נוצה אחר שחיטה אע"ג דאפשר במליגה בכלי שני, עי' יו"ד סי' סח סע' יא, יש לומר אר"נ הותרה ביו"ט וא"צ לאהדורי באופן אחר דומיא טומאה הותרה בציבור". והיינו דס"ל לפרמ"ג שהיתר מלאכת אר"נ ביו"ט הוא היתר גמור ואין צריך לחפש לעשותה באופן המותר, וכעין הדין שטומאה הותרה בציבור⁶.

⁴ אך אפשר שאמרו דבריהם ע"פ התירוץ הראשון בר"ן וצ"ע.

⁵ ואולי כוונתו דלפינן דין 'מתוך' לכל מלאכת אר"נ ולא רק להוצאה והבערה וע"ע בתועלות לרלב"ג (בא תועלת הי"ב שרש ד) וצ"ע.

⁶ במש"כ הפרמ"ג שטומאה הותרה בציבור יש להעיר שהרמב"ם (ביאת מקדש פ"ד ה"ח והט"ו) פסק שטומאה דחוייה בציבור ועיי"ש בכס"מ (ה"ח) ובשאר הנו"כ.

וכ"כ במשנ"ב (סי' תצח ס"ק סו) להתיר מריטת נוצות העוף אחר שחיטתו, ומשמע לכאור' דס"ל ג"כ כטעמא דהפרמ"ג (שהרי לא הצריך להפחית את האיסור ע"י מליגה בכ"ש). ולכאור' כ"נ גם מהמשנ"ב בהלכות שבת (סי' שכח ס"ק לט) עיי"ש.

וכן מבואר בגר"ז (סי' תקי ק"א ס"ק ב וע"ע ס"ק ג) שכתב לגבי היתר ברירה ביו"ט "ואין להקשות לפי מש"כ לעיל דלרמ"א היכא דאפשר לו לברור מעיו"ט אסור לברור ביו"ט, א"כ ביו"ט עצמו אם אפשר בלא חילול יו"ט, דהיינו שימתין עד זמן אכילה אם אוכלם חיים ויברור אוכל מתוך הפסולת בענין שאפי' בשבת מותר, למה נתיר לו לברור לבו ביום לחלל יו"ט במה שאפשר זולתו. לא קשה מידי, דודאי מלאכת אר"נ הותרה לגמרי ביו"ט כמש"כ הר"ן בפ"ב ע"ש, ואין אומרים יו"ט דחוי אצל מלאכת אר"נ, שהרי האכילה אינה כ"כ מצוה גדולה שתדחה עשה ולא תעשה דיו"ט, אלא על כרחך יו"ט הותרה לגמרי לצורך אכילה וא"כ לא מהדרין כלל אהתירא, כדאמרינן בפ"ק דיומא לענין טומאה שהותרה בציבור".

וכן נקטו הישוע"י (שם ובסי' תקט ס"ק ד ד"ה והנה התוס'), רש"ש (גיטין ח ב ד"ה דע"י ישראל), שו"מ (תנינא ח"ב סי' סו ד"ה אמנם באמת, תליתאה ח"א סימן תלג ד"ה והנה בישוע"י), הרי בשמים (ח"ב סי' י), אמרי בינה (דיני שבת סי' יח), אבנ"ז (או"ח סי' תט ס"ק א), ציץ הקדש (ח"א סי' לו ס"ק ה), שבט סופר (או"ח סו"ס סט ד"ה ועוד הקשה), היכל יצחק (או"ח סי' לג ס"ק ז ד"ה הנה לכאור'), ארץ צבי (סי' סו ועי' לקמן מה שהבאנו מדבריו), הגר"א וסרמן (קובץ הערות יבמות סי' יח ס"ק ח-ט), הגרשז"א (מאורי אש פ"א ענף ד ס"ק ג, פ"א ענף ו ס"ק ד), הגרע"י (יב"א אומר שם ובח"ד סי' מד ס"ק ג), מועדים וזמנים (ח"א סי' מה ד"ה ולע"ד נראה) וש"ת שביבי אש (או"ח ח"ד סי' א ס"ק ג) שהעיקר שהיתר מלאכת אר"נ ביו"ט הוא בגדר 'הותרה' ולא 'דחוי'. וע"ע בשו"ת מחזה אברהם (ח"א סי' קכד ד"ה ובעיקר הדין).

[והנה בשו"ת חת"ס (או"ח סי' עט ד"ה וטעמו) כתב בביאור שיטת מהר"ם מרוטנבורג שמה שס"ל שבמקום פק"נ שבת הותרה ושאר איסורים דחויים הוא משום ששאר איסורים נלמדו מהלימוד הכללי "וחי בהם" שפק"נ דוחה את כל התורה כולה, אך בשבת ישנו לימוד מיוחד "ושמרו בני" את השבת" וממנו למדנו ששבת אינה רק דחוייה אלא היא בגדר הותרה. וא"כ צ"ל דה"ה להיתר אר"נ ביו"ט שיש בו לימוד מיוחד "אך אשר עשה לכל נפש וכו'" שהוא היתר ולא רק דחוייה.

אך אפשר שיש לפרש באופן הפוך מהנ"ל, דהיינו שדווקא לגבי פק"נ שישנו לימוד כללי דוחי בהם, וממילא ממה שנאמר בנוסף לימוד מיוחד לשבת למדנו חידוש שלגבי שבת הוא בגדר הותרה (ולא רק דחוייה), אמנם מלאכת אר"נ שאינה שייכת כלל בלימוד דוחי בהם אלא טעמו מטעם אחר, ויש בו רק לימוד אחד לעצמו ממילא אין מכאן יתור ללמוד שאינו רק דחוייה אלא גם הותרה.

איברא דאפשר שיש לדחות את הנ"ל ולומר שאין שייכות בין הדברים ואין להשוות בין דין פק"נ לדין מלאכת אר"נ ביו"ט, שהחת"ס דיבר רק בעניין פק"נ שבזה האיסורים הכלליים קיימים וכל הדיון הוא באותו גברא שהתירו לו, אך במלאכת אר"נ מדובר בהיתר כללי ולא היתר מיוחד לאותו גברא שיש לו צורך מיוחד, וממילא בזה יש מקום לדיון אם הוא הותרה או דחוייה. ומה שמצאנו בגמ' יומא (שם) שהציעו ללמוד דין שבת מדין מילה ועבודה וכו' אינו דחיה לדברינו אלה, שהרי גם בעבודה ומילה ישנו איסור כללי דשבת והיתר מיוחד לאותו גברא (משא"כ בנ"ד דהיתר אר"נ).

ואמנם בגוף דברי מהר"ם שהובאו בתשובת הרא"ש הנ"ל כתב בהדיא ללמוד דין הותרה דפקו"נ מדין הותרה דאו"נ, וממילא נראה לבאר בחת"ס כמו הביאור הראשון מבין שלושת הביאורים שהבאנו לדבריו כאן].

ה. החילוק בין אוכל נפש להוצאה והבערה

לעיל הבאנו מהגר"ז שכתב בהדיא שמלאכת או"נ 'הותרה' ביו"ט. ואמנם יש להקשות ממש"כ הגר"ז עצמו בהלכות פסח (סי' תמו סע' ה) לגבי מי שמצא חמץ ביו"ט של פסח "ואפי' לשרפה במקומה אסור אע"פ שאינו מטלטלו ומלאכת השריפה הותרה לצורך אכילה אין אומרים שמתוך שהותרה לצורך אכילה הותרה לצורך מצוה כיון שמן התורה אפשר לקיים המצוה בלא חילול יו"ט דהיינו שישליכנו לנהר או לבית הכסא שהרי טלטול המוקצה אינו אסור אלא מדברי סופרים וכן יכול מן התורה לפרר ולזרות לרוח, ולא אמרו שהזורה הוא מאבות מלאכות אלא בזורה תבואה כדי להפריש ממנה את המוץ שהוא בורר אבל כשזורה כל האוכל לרוח אין כאן איסור מן התורה, ולפיכך אסור לשרוף החמץ ביו"ט מן התורה וא"א לחכמים להתיר דבר האסור מן התורה אלא כופה עליו כלי עד הערב ועל שהייה זו שמשהה את החמץ עד הערב אינו עובר בבל יראה ובל ימצא כיון שהוא רוצה לבערו אלא שחכמים מונעים אותו הרי הוא אנוס ולא הזהירה תורה בל יראה ובל ימצא אלא למי שיש בידו לבערו". ומשמע מדבריו שהמלאכות ביו"ט הם רק בגדר דחוייה ולא בגדר הותרה. וכעין סברת הגר"ז כתב גם בשו"ת שאגת אריה (סי' פג ד"ה אבל).

ובשו"ת ארץ צבי (שם ד"ה ומה שהק') כתב לבאר שנחלקו רש"י ורשב"א אם מה שאנו אומרים שהיתר מלאכת או"נ הוא בגדר 'הותרה' היינו דווקא באו"נ ממש שהותר במפורש, אך הוצאה והבערה שלא לצורך או"נ שאינם בכלל ההיתר אלא נלמדו בלימוד מיוחד מדין 'מתוך', הרי הם בגדר דחוייה דכן ס"ל לרש"י, ואילו הרשב"א ס"ל שגם הם בגדר 'הותרה'. וכתב הארץ צבי לבאר שנחלקו רש"י והרשב"א במלאכה שהותרה מדין 'מתוך' שאם היה ניתן לעשותה מעיו"ט דעת רש"י לאסור עשייתה ביו"ט ודעת הרשב"א להתירה. ע"פ זה כתב הארץ צבי (שם ד"ה והנה מתחלה) לתרץ את הסתירה שבדברי הגר"ז שמש"כ בהל' יו"ט הוא בסתם מלאכת או"נ, אך מש"כ בהל' פסח היינו דווקא לעניין הבערה שהיא בגדר 'דחוייה'.

ונלענ"ד להביא סייעתא גדולה לדברי הארץ צבי דלכאוי' מצאנו מחלוקת מפורשת בראשונים כעין המחלוקת שרצה הארץ צבי לבאר בין רש"י לרשב"א, דהנה בשטמ"ק (כתובת ז א) כתב בשם הראב"ד "מיהו הא קשיא מתוך מנא לן ומנין לו להתיר אלא מה שהתירו הכתוב כל שיש בו צורך אכילה ממש ונראה מדכתיב לכם ומשמע לכל צרכיכם ונראה כמו"כ דמאן דשרי בעילה ביו"ט משום מתוך לא שרי לה א"כ א"א לו לבעול מעיו"ט כגון שלא הגיע זמנו לכנוס עד היום או שהיתה חולה או שפירסה נדה או שלא מצא צרכי חופה עד היום אבל היכא דהוה אפשר ליה מעיקרא לא דלא עדיף ממכשירי או"נ דממעטינן להו כשאפשר לעשותן מעיו"ט מדכתיב הוא לבדו".

ונלענ"ד בביאור כוונת הראב"ד שלמד לדין 'מתוך' באפשר לעשותו מעיו"ט דווקא מדין מכשירי או"נ ולא מגוף היתר מלאכת או"נ, משום דס"ל כרש"י הנ"ל שמה שהוא מדין 'מתוך' אינו בגדר 'הותרה' אלא הוא בגדר 'דחוייה'. והיינו שבדין 'מתוך' אין היתר כללי מדין 'הותרה' וממילא אין נכון ללומדו ממלאכות או"נ, אלא לומדים ממכשירי או"נ, והוא נלמד מכלל המיעוט של

מכשירי או"נ דכתיב "הוא לבדו", ולכן כל שהייתה לו אפשרות לעשותו מערב יו"ט, מיעטו הכתוב לגמרי מהיתר עשייתו ביו"ט.

וממילא שיטת הראב"ד אחת היא עם מה שביאר הארץ צבי בדעת רש"י, ועם מה שביארנו לעיל במהות איסור הטורח ביו"ט לשיטתם.⁷

והשטמ"ק מוסיף ומעיר על דברי הראב"ד "וזה שכתב דלא שרינן מתוך אלא בא"א לא נהירא לרבינו יצ"ו ובודאי מתוך שרינן בכל ענין ובלבד שיהא צורך מצוה או צורך היום...". ונראה ששיטה זו היא שיטת הרשב"א דפליג על רש"י וס"ל שגם היתר 'מתוך' הוא מדין 'הותרה' והיתרו הוא מוחלט כמו בכל מלאכת או"נ (וכמו שהבאנו לעיל מהארץ צבי) ולכן הוא חולק על רש"י והראב"ד וס"ל שגם ב'מתוך' אין חילוק בין אפשר לא"א לעשותו מערב יו"ט.

וע"ע בספר מלאכת יו"ט (אות טו) במש"כ בביאור מחלוקת הראב"ד והשטמ"ק. ואמנם זאת קשה לי בדברי הארץ צבי במה שכתב ללמוד ולבאר בדעת הגר"ז ע"פ דבריו בדין שריפת חמץ ביו"ט דס"ל כרש"י בדין מתוך וכנ"ל.

שהרי השו"ע כתב (סי' תצח סע' ב) "יכול להוליך סכין והבהמה אצל טבח לשחוט ואפי' גדי קטן שצריך להוליכו על כתפו ואע"פ שהיה אפשר להוליכם מאתמול". ומשמע שמתיר איסור הוצאה (שנלמד מדין 'מתוך') אפי' אם אפשר היה לעשותו מעיו"ט.

והרמ"א אע"פ שבסי' תצה (סע' ב) החמיר במלאכת או"נ שהיה ניתן לעשותה מעיו"ט, הרי שכאן לא העיר כלל על מש"כ השו"ע להתיר גם אם היה אפשר לעשותו מעיו"ט. וכעין זה עורר גם במג"א (סי' תצח ס"ק ג). וכ"כ במשנ"ב (ס"ק י ובשעה"צ ס"ק י) דאף לסוברים להחמיר באו"נ בניתן לעשותו מעיו"ט הרי שהוצאה שהותרה מדין 'מתוך' מותרת לכ"ע גם בניתן לעשותו מעיו"ט.

והנה הגר"ז עצמו כתב גם הוא (סי' תצה סע' ח) להתיר הוצאה ביו"ט אף אם היה אפשר לעשותה מעיו"ט, וכן בנ"ד כתב הגר"ז (סי' תצח סע' ד) להתיר את הולכת הסכין אף אם אפשר היה לעשותו מעיו"ט.

[וזאת אע"פ שלגבי מש"כ הרמ"א (סי' תצה הנ"ל) להחמיר במלאכת או"נ שניתן לעשותה כראוי מעיו"ט, כתב הגר"ז (סי' תקי קו"א ס"ק ב) שמש"כ הרמ"א שם לאסור הוא כלל לכל הלכות יו"ט, ולכן לא בכל מקום שכתב השו"ע להתיר בכה"ג העיר עליו הרמ"א לאיסור. וא"כ מוכח שבדין מתוך ס"ל לגר"ז להתיר בניתן לעשותו מעיו"ט אף יותר ממה שמתירים בסתם מלאכת או"נ, וכל זה לכאן דלא כמש"כ הארץ צבי לבאר בדעת הגר"ז.]

ונעלנ"ד לבאר שאמת שביסוד הדברים שיטת הגר"ז היא שיטת הראב"ד הנ"ל והיתר 'מתוך' הוא בגדר 'דחוויה', אך בהתפרטות הדברים ס"ל לגר"ז לאסור דווקא בדרך המלאכה וכגון בביעור חמץ שכיון שניתן לבערו שלא ע"י שרפה אין להתיר שריפתו. אך מצד דין אפשר לעשותו בעיו"ט ס"ל לגר"ז שדין 'מתוך' שמתיר אפי' שלא לצורך מתיר לנו גם מציאות שהיה ניתן לעשותו מעיו"ט.

[ואולי יש לבאר שהארץ צבי הביא את דברי הגר"ז רק ע"מ להוכיח את יסוד הדברים שהיתר 'מתוך' הוא בגדר דחוויה, אך לא ע"מ להוכיח את הדין באפשר לעשותו מעיו"ט.]

⁷ וע"ע לקמן מש"כ בביאור שיטת רש"י והראב"ד בנ"ד.

אמנם מצאתי לפני גדולי עולם שכתבו בהדיא כהראב"ד להחמיר בהיתר 'מתוך' אם היה ניתן לעשותם מעיו"ט (ומשמע שגם לשיטתם מה שנלמד מדין 'מתוך' הוא בגדר דחוייה ולא הותרה וכנ"ל).

דהנה השעה"מ (יו"ט פ"א ה"ד ד"ה ואי קשיא) הביא את דברי השטמ"ק בשם הראב"ד הנ"ל וכתב שנראה עיקר כדעת הראב"ד.

ועי' גם בבהגר"א (סי' תמו ס"ק ג) שמשמע מדבריו שכל שהיה אפשר לעשותו מערב יו"ט אין בו היתר 'מתוך' והוא כדעת הראב"ד הנ"ל. ועיי"ש בדמשק אליעזר שכתב בהדיא להשוות דין היתר 'מתוך' אליבא דהגר"א לדין מכשירי או"נ שאסורים אם אפשר היה לעשותם מערב יו"ט. ועוד מצאתי לגה"ק ר' יהושע צבי מיכל שפירא זצוק"ל בשו"ת ציץ הקדש (ח"א סי' לו ס"ק ה) שאף שיש מקרים שאנו מתירים ריבוי בשיעורים ביו"ט במלאכות או"נ דדין 'הותרה' יש להם, הרי שמלאכות שהיתרם נלמד מדין מתוך 'מתוך' אין בהם את ההיתרים של ריבוי בשיעורים ביו"ט כיון שבהם הגדר הוא 'דחוייה' ולא 'הותרה' עיי"ש, וע"ע במועדים וזמנים (ח"א סי' מה). [ואמנם הגרשז"א בשו"ת מנח"ש (מה"ת סי' מד אות ב) כתב על שיטת הראב"ד והגר"א שאין הלכה כן ומה שהותר מדין מתוך מותר גם אם אפשר היה לעשותו מערב יו"ט].

ו. החיוב למעט בטירחה בעשיית מלאכת אוכל נפש

לעיל הראנו שמלאכות או"נ הותרו לגמרי ביו"ט ואינם בגדר 'דחוייה' וממילא א"צ לעשות מעשים שונים (כגון שינוי או שימוש בגוי וכד') ע"מ למעט באיסור. אמנם מצאנו שישנן מגבלות שונות בהיתר מלאכת או"נ מחמת הצורך למעט בטירחה ביו"ט, ויש לחלק בזה בין שלוש מציאויות נפרדות.

הראשונה ביחס לסוגי המלאכות שעצם המלאכה נאסרה לגמרי מחמת ריבוי טירחה ביו"ט (אע"פ שהיא לצורך או"נ).

המציאות השניה במלאכות שחלק מדרכי עשייתן הותרו וחלקן נאסרו כיון שטורח עשייתם מרובה.

והמציאות השלישית בצורת עשיית המלאכה, שאף שעצם המלאכה הותרה לצורך או"נ אך חייבו לעשותה בצורה שממעטת את הטירחה. ולקמן נבאר בס"ד את שלושת המציאויות השונות.

ז. מציאות א'- מקרים שעצם המלאכה נאסרה לגמרי משום החיוב למעט בטורח

איתא בירושלמי (ביצה פ"א ה"י) "תני אין בוררין ולא טוחנין ולא מרקדין הבורר והטוחן והמרקד בשבת נסקל ובי"ט סופג את הארבעים והתנינן בורר כדרכו בחיקו ובתמחוי א"ר חנינה ענתנייה דר"ג היא דר"ג אמר אף מדיח ושולה והא תני של בית ר"ג היו שוחקין פילפלין בריחים שלהן ומותר לטחון ואסור לבור א"ר יוסי בי ר' בון לא הותרה טחינה כדרכה מניין שאין בוררין ולא טוחנין ולא מרקדין ר' אחא בשם רשב"ל כל מלאכה לא יעשה בהם עד ושמרתם את המצות ר' יוסי בעי כלום למדו לתבשיל אלא מיכן ר' יוסה לא אמר כן אלא ר' יוסי בשם רשב"ל אך אשר יאכל לכל נפש הוא לבדו יעשה לכם עד ושמרתם את המצות תני חזקיה ופליג אך הוא לבדו הרי אלו מיעוטיין שלא יקצור ולא יטחון ולא ירקד בי"ט".

וכתב בקרבן עדה בביאור הדברים "כל מלאכה לא יעשה בהם- וסמיק ליה ושמרתם את המצות ללמד מלישה ואילך מותר אבל לא טחינה והרקדה וכל שכן תלישה וקצירה. ר"י פריך כלום למדו- היתר מלאכת יו"ט אלא מכאן דכתיב כל מלאכה לא יעשה בהם אך אשר יאכל לכל נפש

וגו' עד ושמרתם הרי דהיתירא דמלאכת יו"ט כתיב בין כל מלאכה לא יעשה ובין ושמרתם. אך אשר יאכל לכל נפש עד ושמרתם- וה"ק אותם מלאכות דמשימור ואילך דהיינו מלישה ואילך הם מותרות לאו"נ אבל מלאכות דקודם שנקראו מצות אסורים. אך הוא לבדו- הרי אלו תלתא מיעוטיין למעט שלשה קצירה וטחינה ורקידה ואיכא בינייהו ברירה".

והנה משמעות הירושלמי שמדאו' לא הותרו מלאכות או"נ אלא מלישה והילך אך את המלאכות שקודם לישא וכגון קצירה וטחינה ורקידה לא התירה התורה ואפי' שהן נעשות לצורך או"נ⁸.

והנה רש"י (ביצה כג ב) כתב ביחס לאיסור צידה ביו"ט שכל מלאכה שניתן לעשותה מעיו"ט לט הותר (מהתורה) לעשותה ביו"ט, וברא"ש (ביצה פ"ג ס' א) משמע שהבין מרש"י שמלאכות שקודם לישא הם לדעתו אסורות מדאו'⁹.

וכדעת רש"י שמלאכות שקודם לישא אסורות מדאו' נראה גם בדעת הרמב"ן במלחמות (ביצה יג ב בדפי הר"ף)¹⁰, ר' נתנאל מקינון (בתוס' ביצה ג א סוד"ה גזרה), רשב"א (עבוה"ק שע"א ס' א ועי' בבהגר"א ס' תצה ס"ק ו), תוס' ר"פ (ביצה כג ב ד"ה אין), חינוך (מצווה רחצ) ושטמ"ק (ביצה כג ב ד"ה אין צדין).

ועי' בשאלתות (ס' נ) שכתב ג"כ שהיתר מלאכת או"נ הוא רק במה שרגיל לעשותם באותו יום אך מלאכות שדי להם לעשותם מערב יו"ט אסורות מדאו'.

ואמנם יש מהראשונים שחלקו בזה וס"ל שמה שאסרנו מלאכות שקודם לישא אינו אלא מדרבנן, דהנה הרא"ש (שם) כתב "...ולקמן לא משמע הכי דמפליג ר' יהודה במכשירין בין אפשר לעשותם מאתמול ובין א"א לעשותם מאתמול. מכלל דבאו"נ לא מפליג. ומדר' יהודה נשמע להו לרבנן דבאו"נ לא פליגי אלא רבנן הוא דגזור על קצירה ובצירה וטחינה לפי שאדם רגיל לבצור כרמו כאחד ולקצור שדהו כאחד ולטחון הרבה ביחד ולדרוך ענביו כאחד. לכן אסרו כל אלו דדמי לעובדא דחול ומטעם זה נמי אסרו צידה. כי פעמים תעלה במצודתו דגים הרבה ודמי לעובדא דחול". והוסיף שם הרא"ש שמה שאיתא בירושלמי דילפי לה מקרא הוא אסמכתא.

ומבואר מדבריו שאיסור המלאכות שקודם שימור (וכן צידה) אינו אלא מדרבנן, אך מדאו' הותרו כל מלאכות או"נ ואפי' אם אפשר לעשותם מערב יו"ט. וע"ע בר"ן (ביצה יב ב בדפי הר"ף ד"ה אין).

גם הרמב"ם נקט שאיסור מלאכות אלו הוא מדרבנן דז"ל הרמב"ם (הל' יו"ט פ"א ה"ה-ה"ח) "כל מלאכה שאפשר לה ליעשות מערב יו"ט ולא יהיה בה הפסד ולא חסרון אם נעשית מערב אסרו חכמים לעשות אותה ביו"ט אע"פ שהיא לצורך אכילה, ולמה אסרו דבר זה גזירה שמא יניח אדם מלאכות שאפשר לעשותן מערב יו"ט ליו"ט ונמצא יו"ט כולו הולך בעשיית אותן מלאכות וימנע משמחת יו"ט ולא יהיה לו פנאי לאכול ולשתות... אבל שאר מלאכות שאפשר

⁸ ונראה שהחילוק בין לישנא קמא לשיטת חזקיה דלשיטת חזקיה רק ג' מלאכות בלבד אסורות ויש להן מיעוט מיוחד, ואילו ללישנא קמא אין הדבר תלוי כלל במיעוטים אלא שמעיקרא ההיתר נאמר רק במלאכות שמשימור ואילך. וכן ביארו השטמ"ק (ביצה כג ב ד"ה מתני') ובהגר"א (ס' תצה ס"ק ה) שחזקיה בה לחלוק על ת"ק במה שאסר ברירה, וס"ל לחזקיה שרק ג' מלאכות נאסרו ולא יותר. אמנם מאידך עי' בפירוש החרדים על הירושלמי ביצה בסוגיין (ד"ה תני חזקיה וד"ה ופליג) שמשמע שמבאר אחרת.

⁹ ע"ע בביאור שיטת רש"י ברש"י עירובין (לט ב ד"ה פסק), פני" (ביצה כג ב), מלוא הרועים (ביצה כח ב) ושפ"א (כג ב).

¹⁰ אלא שביאר אחרת מרש"י את יסוד איסורם עיי"ש.

לעשותן מערב יו"ט הואיל ויש בהן עסק אין עושין אותן ביו"ט. כיצד אין קוצרין ולא דשין ולא זורין ולא בוררין ולא טוחנין את החטים ולא מרקדין ביו"ט שכל אלו וכיוצ"ב אפשר לעשותן מערב יו"ט ואין בכך הפסד ולא חסרון. אבל לשין ואופין ושוחטין ומבשלין ביו"ט, שאם עשה אלו מערב יש בכך הפסד או חסרון טעם, שאין לחם חם או תבשיל שבשל היום כלחם שנאפה מאמש וכתבשיל שנתבשל מאמש, ולא בשר שנשחט היום כבשר שנשחט מאמש, וכן כל כיוצא באלו...".

ומבואר מהרמב"ם שאיסורם מדרבנן ושטעם הדבר שאסורם חכמים הוא משום דחיישי שמא מתוך שנתיר לו לעשותם ביו"ט ויטרח בהם ביו"ט לא יהיה לו פנאי לעסוק בשמחת יו"ט. והנה הראב"ד כתב לחלוק הן על מש"כ הרמב"ם שהוא דרבנן והן על טעם האיסור שכתב הרמב"ם.

ביחס לטעם שכתב הרמב"ם השיג הראב"ד (ה"ה) "א"א אין לזה טעם אלא מפני שהוא מכיון מלאכתו ביו"ט ומרבה הטורח ליום קדש". מבואר מדבריו בהדיא שטעם הדבר שאסרו חלק מהמלאכות הוא משום שרצו למעט את הטורח ביו"ט, והיינו דמלאכות כאלה שבדרך כלל אין חסרון בעשייתם מעיו"ט אסרו לעשותם ביו"ט וזאת ע"מ למעט את הטורח ביו"ט. ובהמשך (ה"ח) הוסיף הראב"ד להשיג "ובירושלמי סומך אותו על אך אשר יאכל לכל נפש הוא לבדו יעשה לכם וסמך ליה ושמרתם את המצות שהיא מלאכה בתלוש". ומשמע לכאן דס"ל לראב"ד שמהירושלמי מוכח שמלאכות אלו נאסרו מדאו' (וכדעת רש"י הנ"ל)¹¹.

ה. מציאות ב' - מקרים שחלק מדרכי עשיית המלאכה הותרה וחלק מדרכי עשייתה

נאסרה משום ריבוי הטורח

במשנה ביצה (יד א) "ב"ש אומרים תבלין נדוכין במדוך של עץ והמלח בפך ובעץ הפרור וב"ה אומרים תבלין נדוכין כדרך במדוך של אבן והמלח במדוך של עץ". ובגמ' שם "א"ר יהודה אמר שמואל כל הנדוכין נדוכין כדרך ואפי' מלח, והא אמרת מלח בעיא שנוי, הוא דאמר כי האי תנא דתניא אמר ר"מ לא נחלקו ב"ש וב"ה על הנדוכין שנדוכין כדרך ומלח עמהן, לא נחלקו אלא לדוכה בפני עצמה שב"ש אומרים מלח בפך ובעץ הפרור לצלי אבל לא לקדרה וב"ה אומרים בכל דבר, בכל דבר סלקא דעתך אלא אימא לכל דבר".

והנה עצם דיכת המלח והתבלין הן מלאכות דאו' (והבאנו לעיל שנחלקו הראשונים אם המלאכות שקודם לישא אסורות מדאו' או מדרבנן) ונחלקו הראשונים מדוע בכל זאת התירו דיכת תבלין ומלח ביו"ט בתנאים מסויימים עי' בזה במלחמות (יג ב בדפי הרי"ף), ר"ן (יב ב בדפי הרי"ף ד"ה אין), שו"ע (סי' תקד סע' א ובנו"כ) ואכמ"ל.

ומצאנו מחלוקת בביאור מה שאמרה הגמ' לחלק בדיכת מלח בין צלי לקדרה שהרא"ה והריטב"א ביארו שכוונת הגמ' שבדך מלח לצורך קדרה אם נצריך אותו לדוך בשינוי יהיה בדבר טורח רב ולכן התירו לדוך כדרכו (ודלא כמו במלח לצלי שגם אם ידוך בשינוי אינו טורח רב כיון שדי במעט מלח ולכן החמירו בו שידוך בשינוי).

מאיך כתב בשטמ"ק "לצלי פירוש דבמלח מועט סגי ולית ביה טרחא, אבל לא לקדרה ואפי' בשנוי נמי לא משום דאיכא טרחא יתירה". והיינו דס"ל לב"ש שעצם מלאכת דיכת המלח והתבלין ביו"ט היא בעייתית, והתירו לדוך מלח בשינוי, אלא שישנו תנאי נוסף שלא ירבה

¹¹ יש לעורר הן על לשון "סומך" שבראב"ד והן על לשון "בתלוש" שבראב"ד ובס"ד נבאר את הדברים לקמן.

בטורח וממילא היכן שעשייה בשינוי יוצרת טורח רב (כגון בצריך מלח לקדרה) הדר דינא לדוכתא ונאסרה לגמרי דיכת המלח.

עכ"פ מתבאר לשתי השיטות שהשיקול של מיעוט בטורח ביו"ט הוא כ"כ משמעותי עד שמחמתו אסרו לגמרי (לשיטת השטמ"ק) או התירו אפי' בלא שינוי (לשיטת הרא"ה והריטב"א) לדוך מלח לקדרה ביו"ט.

ט. מציאות ג' - עצם המלאכה הותרה לצורך או"נ אך חייבו לעשותה בצורה שממעטת

את הטירחה

מצאנו צורה נוספת של חיוב מיעוט בטורח, דלעיל ראינו שישנן מלאכות שנאסרו לגמרי ע"מ למעט בטורח, אך נ"ד הוא אחר והוא שבתוך מה שהתירה התורה עשיית מלאכת או"נ ישנו תנאי לעשותם בצורה שממעטת טורח (ויש לדון אם חיוב מיעוט הטורח הוא מדאו' או מדרבנן וכדלקמן).

איתא במשנה מס' ביצה (יד ב) "הבורר קטניות ביו"ט ב"ש אומרים בורר אוכל ואוכל וב"ה אומרים בורר כדרכו בחיקו בקנון ובתמחוי אבל לא בטבלא ולא בנפה ולא בכברה ר"ג אומר אף מדיח ושולה".

ובגמ' (שם) "תניא אמר ר"ג במה דברים אמורים כשהאוכל מרובה על הפסולת אבל פסולת מרובה על האוכל דברי הכל נוטל את האוכל ומניח את הפסולת פסולת מרובה על האוכל מי איכא מאן דשרי לא צריכא דנפיש בטרחא וזוטר בשיעורא".

והנה בביאור סיום הגמ' במש"כ "פסולת מרובה על האוכל מי איכא מאן דשרי לא צריכא דנפיש בטרחא וזוטר בשיעורא" מצאנו מחלוקת.

רש"י כתב "מי איכא מאן דשרי- ואפי' לטלטלו, והא בטילי ליה מיעוטא לגבי רובא, והוה ליה ככוליה פסולת ולא חזי. דנפיש בטרחא- שישנו דק, והכי קאמר במה דברים אמורים בזמן שטורח האוכל מרובה על של פסולת, הוא דקא אמרי ב"ה נוטל פסולת, דמעוטי בטרחא עדיף, אבל אם טורח הפסולת מרובה על של האוכל, דברי הכל כו".

והיינו שרש"י ביאר את שאלת הגמ' שבמקרה שהפסולת מרובה על האוכל כו"ע מודים שאסור לטלטל כלום, כיון שהאוכל בטל לפסולת והכל נהיה מוקצה. ועל זה משיבה הגמ' שמדובר בכה"ג שהאוכל הוא רוב (ואינו בטל לפסולת המוקצה) אך יש יותר טורח בברירת הפסולת (וכגון שהפסולת דקה וכד'), ובזה אומרת הגמ' שצריך למעט בטורח המלאכה ולקחת דווקא את האוכל.

וכ"נ גם ברא"ש (פ"א סי' כג) ובטור (סי' שיט) שתפסו לעיקר כביאור רש"י בסוגיין. וכעין זה נראה גם בתוס' רי"ד בסוגייתנו.

הרי"ף בהביאו את סוגייתנו הוסיף בה מילה אחת ז"ל "תניא רשב"ג אומר בד"א בזמן שהאוכל מרובה על הפסולת אבל פסולת מרובה על האוכל דברי הכל נוטל את האוכל ומניח את הפסולת פסולת מרובה על האוכל פשיטא מי איכא מאן דשרי לא צריכא דנפיש בטרחא וזוטר בשיעורא". וממה שהוסיף הרי"ף מילת "פשיטא" נראה שכוונתו שבכה"ג שהפסולת מרובה על האוכל פשוט שחייב ליטול דווקא את האוכל, ואין מי שיתיר בכה"ג ליטול את הפסולת.

ומבואר דס"ל לרי"ף שאע"פ שהפסולת מרובה מהאוכל אין האוכל בטל לפסולת להיות מוקצה כמותו, ולכן את האוכל מותר לו לקחת גם כשהוא מיעוט (ודלא כרש"י דס"ל שבכה"ג גם האוכל מתבטל לפסולת ונעשה מוקצה כמותו).

ואמנם ממה שמתרצים "לא צריכה דנפיש בטירחא וזוטר בשיעורא" מוכח דגם אליבא דהרי"ף ישנו חיוב למעט בטורח, ורק משום שבנ"ד אין אפשרות למעט בטורח משום איסור מוקצה שבפסולת התירו לו לעשות את המעשה שיש בו יותר טורח.

ובאמת שיטה זו יותר מבוארת בלשון הריטב"א (ביצה שם ד"ה גמרא) שגרס ג"כ כמו הרי"ף וכתב "תניא א"ר גמליאל במה דברים אמורים וכו' פסולת מרובה על האוכל פשיטא מי איכא מאן דשרי. פי' דהא בברירת הפסולת איכא תרתי לגריעותא, חדא דנפיש בטירחא ועוד דכיון דפסולת מרובה הוי כמאן דקאי בעיניה ואינו נעשה טפל לאוכל ואינו בר טלטול ולולי שהאוכל חשוב ממנו היה ראוי שיתבטל בו. ופרקינן לא צריכא דנפיש בטירחא וזוטר בשיעורא. פרש"י ז"ל כי הפסולת מרובה הוא בטורח לפי שהוא דק כגון אבנים דקות והאוכל דבר גס אבל מועט הוא בשיעור ולא הוי כמאן דקאי בעיניה, ומשום דנפיש בטירחא איצטרך לומר שבורר האוכל ומניח הפסולת, וה"ק במה דברים אמורים בזמן שטורח האוכל מרובה על טורח הפסולת אבל בזמן שטורח הפסולת מרובה על של אוכל דברי הכל נוטל את האוכל, ואין פי' זה מחוור דאכתי פשיטא דמעוטי טירחא עדיף, והנכון דהכי קאמר כי האוכל נפיש בטירחא שהוא דק הרבה וזוטר בשיעורא, והא קמ"ל דאע"ג דמפיש בטירחא כשבורר האוכל, אפי' הכי כיון דזוטר בשיעורא הוה ליה פסולת כמאן דקאי בעיניה ואינו בר טלטול ולפיכך בורר את האוכל שהוא בר טלטול, וכן פירש מורי הרב הכ"ס, וכן עיקר".

ומבואר שהריטב"א גרס ג"כ בגמ' "פסולת מרובה על האוכל פשיטא מי איכא מאן דשרי לא צריכא דנפיש בטירחא וזוטר בשיעורא". וביאור הדברים שבהו"א הבינו שמדובר בכה"ג שהפסולת מרובה ובברירתה יש יותר טורח, ולכן הו"א שפשיטא שיברור את האוכל משני טעמים: א. שאם יברור את הפסולת ירבה בטורח. ב. כיון שהפסולת מרובה היא אינה בטלה לאוכל ונשאר עליה דין מוקצה ואסור לטלטלה. ועל זה עונה הגמ' שמדובר שהטורח בברירת האוכל הוא רב יותר (כגון שהוא יותר דק וכד') וקמ"ל דאעפ"כ יברור דווקא את האוכל כיון שרוב הפסולת אינו בטל למיעוט האוכל ונשאר עליו דין מוקצה ואסור לטלטלו.

ומתבאר מהריטב"א שכל מה שבנ"ד אנו מצריכים לטלטל דווקא את האוכל ולא את הפסולת הוא משום שהפסולת נשארה מוקצה ואסור לטלטלה, אמנם אילולי שהפסולת הייתה מוקצה היה חיוב למעט בטורח ולטלטל דווקא את הפסולת (וכן יהיה הדין למעשה כשהפסולת היא מיעוט וגם טורח ברירתה הוא פחות).

והנה הריטב"א הביא שכדבריו ביאר בסוגיין גם הרא"ה, וכו"נ גם בתוס' (שבת קמב ב ד"ה) ובמאירי (ד"ה יש מי שאומר) וכו"כ הב"י (שי"ט) בשם ה"ר"ן. וע"ע במכתם בסוגיין בפירושו השני. וכדבריהם נראה גם ברמב"ם (הל' יו"ט פ"ג הט"ו-ט"ז) שכתב "מוללין מלילות ומפרכין קטניות ביו"ט ומנפח על יד על יד בכל כחו ואוכל ואפי' בקנון או בתמחוי אבל לא בנפה ולא בטבלה ולא בכברה, וכן הבורר קטניות ביו"ט בורר כדרכו בחיקו ובתמחוי אבל לא בנפה ולא בטבלה ולא בכברה. במה דברים אמורים בשהאוכל מרובה על הפסולת אבל אם הייתה הפסולת מרובה על האוכל בורר את האוכל ומניח את הפסולת, ואם היה טורח בברירת הפסולת מן האוכל יתר מטורח ברירת האוכל מן הפסולת אע"פ שהאוכל מרובה בורר את האוכל ומניח את הפסולת". ועי' מה שביאר בדבריו בכס"מ (שם) ובב"י (סי' שיט סע' ד).

והיינו דס"ל לרמב"ם שכל שהפסולת היא רוב תמיד נוטל את האוכל (ואין האוכל מתבטל לפסולת להיות מוקצה כמותו) וכשהאוכל הוא רוב הולכים אחר מיעוט הטורח. וכפירוש הרמב"ם נראה גם ברשב"א (עבוה"ק בית מועד ש"א אות ה).
 {בביאור הנפק"מ בין שיטת הריטב"א לשיטת הרמב"ם עי' בביאור עבודת עבודה להגר"ג צמבליסט שליט"א על הרשב"א (בית מועד ש"א אות ה ס"ק כ ד"ה ואיכא נפק"מ)}
 עכ"פ מתבאר לפי כל הפירושים בסוגיא דבורר שכל שישנה אפשרות למעט בטורח המלאכה מחובתו לעשות זאת.

י. מהות החיוב למעט בטורח ביר"ט

אחר רואינו ג' סוגים של חיוב מיעוט בטורח מוטל עלינו לברר מספר דברים.
 הראשון שכיון שמלאכת אוכל נפש 'הותרה' ביר"ט א"כ אין כאן שום איסור ומ"ט הצריכו למעט בטורח ואף אסרו חלק מהמלאכות לגמרי משום הטורח.
 השני האם החיוב למעט בטורח הוא מדאורייתא או מדרבנן.
 השלישי האם ישנו כלל שלפיו יאסר עלינו בכל מיני מקרים משום מיעוט טורח, או שרק היכן שמצאנו שאסרו משום מיעוט טורח נאסר והיכן שלא מצאנו לא נאסר.
 וביסוד הדברים יש לברר את מקור ומהות החיוב למעט בטורח ביר"ט.
 איתא במכילתא דר"י (מסכתא דפסחא פרשה ט) "ושמרתם את היום הזה לדורותיכם למה נאמר והלא כבר נאמר כל מלאכה לא יעשה בהם. אין לי אלא דברים שהם משום מלאכה דברים שהם משום שבות מנין ת"ל ושמרתם את היום הזה להביא דברים שהן משום שבות ואף חולו של מועד היא אסור משום שבות והדין נותן הואיל ויום הראשון ויום האחרון קרויין מקרא קדש וחולו של מועד קרוי מקרא קדש אם למדת על יר"ט הראשון והאחרון שהן קרואים מקרא קדש הרי הן אסורין משום שבות אף חולו של מועד שהוא קרוי מקרא קדש היא אסור משום שבות ת"ל ביום הראשון שבתון וביום השביעי שבתון".
 וכתב רבנו הרמב"ן (ויקרא פכ"ג פס' כד) ללמוד ממדרש זה "ונ"ל שהמדרש הזה לומר ש**נצטוינו** מן התורה להיות לנו מנוחה ביר"ט אפי' מדברים שאינן מלאכה, לא שיטרח כל היום למדוד התבואות ולשקול הפירות והמתנות ולמלא החביות יין, ולפנות הכלים וגם האבנים מבית לבית וממקום למקום, ואם היתה עיר מוקפת חומה ודלתות נעולות בלילה יהיו עומסים על החמורים ואף יין וענבים ותאנים וכל משא יביאו ביר"ט ויהיה השוק מלא לכל מקח וממכר, ותהיה החנות פתוחה והחנוני מקיף והשלחנים על שלחנם והזהובים לפניהם, ויהיו הפועלים משכימין למלאכתן ומשכירין עצמם כחול לדברים אלו וכיוצא בהן, והותרו הימים הטובים האלו ואפי' השבת עצמה שבכל זה אין בהם משום מלאכה, לכך אמרה תורה 'שבתון' שיהיה יום שביטה ומנוחה לא יום טורח. וזהו פירוש טוב ויפה... והנה הוזהרו על המלאכות בשבת בלאו ועונש כרת ומיתה והטרחים והעמל בעשה הזה, וביר"ט המלאכה בלאו והטורח בעשה".
 דברים דומים כתב הרמב"ן (ויקרא פי"ט פס' ב) גם ביחס לשביטה בשבת ז"ל "וכן בענין השבת, אסר המלאכות בלאו והטרחים בעשה כללי שנאמר תשבות". [וע"ע בספורנו (שמות פכ"ג פס' יב) שכתב גם הוא שישנו חיוב עשה מדאו' לשבות מהטורח בשבת].
 ובספרי (פינחס סי' קמז) "כל מלאכת עבודה לא תעשו מגיד שאסור בעשיית מלאכה ומנין להתיר בו אר"נ נאמר כאן מקרא קודש ונאמר להלן מקרא קודש מה מקרא קודש האמור להלן להתיר בו אר"נ אף מקרא קודש האמור כאן להתיר בו אר"נ".

וּכְתַב רַבְנוּ הַרְמַב"ן (וּיקְרָא פַכ"ג פֶּס' ז) בְּבִיאור הַסְּפָרִי "וּג"ל כִּי 'עֲבוּדָה' אֲצֵל רַבּוֹתֵינוּ ז"ל טוֹרַח וְעֵמֶל שְׂאֵדָם עוֹבֵד בּוֹ לְאַחֵר, מִלְשׁוֹן עֲבוּדַת עֶבֶד, עֶבֶד עֲבָדִים יִהְיֶה לְאַחִיו, עֲבָדוּ אֶת כַּדְרָלְעוֹמֵר, וְכֵן עֲבוּדַת עֲבוּדָה וְעֲבוּדַת מִשָּׂא, עֲבוּדַת כָּל טוֹרַח שְׂבָאֵהָל וְעֲבוּדַת מִשָּׂא בַכְּתָף. וְאִלְכּ הִיא בִּאֲפֶשֶׁר שְׂמֵלֵאכּוֹת קְלוֹת שְׂאֵדָם עוֹשֶׂה לְהִנָּאת עֲצָמוֹ מוֹתֵרֶת וְאֵע"פ שְׂאִינָה אֲר"נ, וְשִׁיְהִיָּה אֲר"נ מְרֻבָּה שֶׁהִשְׁמֵשׁ עוֹבֵד בּוֹ לְרַבּוֹ אֲסוּר. וְעַל כֵּן שָׂאֵל מִנִּין שֶׁהֵחִיתָר הַזֶּה הוּא בְּאֲר"נ עַד שְׁנֵתִיר כָּל אֲר"נ אֲפִי' בְּטוֹרַח וְנֶאֱסוּר כָּל שְׂאֵר הַמִּלְאָכּוֹת שְׂאֲפִי' הַקְּלוֹת שְׂבָהֶם מִלְּאֲכַת עֲבוּדָה אִיקְרוּ, ת"ל מִקְרָא קִדְשׁ לְגִזְרָה שׁוֹה שְׂשֵׁם בָּאָה כָּל מִלְּאָכָה לְאִיסוּר וְכָל אֲר"נ לְהִתִּיר".

וְהֵנָּה מִדְּבָרֵי הַרְמַב"ן בְּכָלֵל הַמִּקְוֹמוֹת מִתְּבֵאֵר שִׁישְׁנֵן ג' חִילּוּקֵי מִלְּאָכּוֹת וּפְעוּלוֹת בִּירו"ט, הַסּוּג רֵאשׁוֹן מִלְּאָכּוֹת שֶׁהֵן לְצוּרְךָ אוֹכֵל נֶפֶשׁ וְהֵם הוֹתֵרוּ מִדְּאוֹ אֲפִי' אִם עֲשִׂיתָן כְּרוּחָה בְּטוֹרַח וְעֵמֶל. הַסּוּג הַשְּׁנִי מִלְּאָכּוֹת שְׂאִינָן לְצוּרְךָ אֲר"נ וְדִינָם שֶׁהַעוֹשֶׂה אוֹתָם בִּירו"ט עֵבֶר עַל לֹא דְאוֹ' (בֵּין אִם יֵשׁ בְּעֲשִׂייתָם טוֹרַח וּבֵין אִם אֵין בְּעֲשִׂייתָם טוֹרַח וְלַעִיתִים גַּם בִּיטֵל עֲשֶׂה ד'שְׁבֵתוֹן). הַסּוּג הַשְּׁלִישִׁי פְעוּלוֹת שְׂאִינָן בְּגֵדֵר 'מִלְּאָכָה' אִךְ עֲשִׂיתָן כְּרוּחָה בְּטוֹרַח וְעֵמֶל וְהַדִּין הוּא שֶׁהַעוֹשֶׂה אוֹתוֹן בִּירו"ט בִּיטֵל עֲשֶׂה ד'שְׁבֵתוֹן¹². [וּבִמְנ"ח (מִצְוֹה רִצֵּז ס"ק ב) כְּתַב שְׂגָם לְדַעַת הַרְמַב"ם הַטוֹרַח בִּירו"ט הוּא בְּעֲשֶׂה דְשְׁבֵתוֹן, וְנִדּוֹן עוֹד בְּדְבָרָיו לְקַמֵּן].

וְאִלְכּ לְעֵנִינֵינוּ הַתְּבֵאֵר מִהַרְמַב"ן מַחֵד שֶׁהֵחִיתָר מִלְּאֲכַת אֲר"נ מִדְּאוֹרִייתָא הוּא מוֹחֵלֵט וְאֲפִי' אִם עֲשִׂיתָ מִלְּאֲכַת אֲר"נ כְּרוּחָה בְּטוֹרַח וְעֵמֶל, וְהַדְּבָר מִתִּישֵׁב הֵיטֵב עִם מָה שֶׁהוֹכַחְנוּ לְעִיל שֶׁהֵחִיתָר מִלְּאֲכַת אֲר"נ הוּא בְּגֵדֵר 'הוֹתֵרָה' וּמִמִּילָא אֵין כָּאֵן כָּל אִיסוּר, וְאֵין נִפְק"מ אִם יֵשׁ בְּמַעֲשֶׂה טוֹרַח. וּמֵאִידֵךְ יִשְׁנוּ חַיּוֹב עֲשֶׂה דְאוֹ' כְּלָלִי בִירו"ט לְמַעַט בְּטוֹרַח ע"מ שְׂלָא יִהְיֶה הִירו"ט כִּיּוֹם חוּל, וְלִכּוֹן הַמְּרַבָּה בְּטוֹרַח בִּירו"ט בִּיטֵל עֲשֶׂה דְאוֹ' אֲפִי' אִם אוֹתוֹ טוֹרַח אֵינוֹ כְּרוּחַ בְּעֲשִׂיתָ מִלְּאָכָה. וְלִפִּי הַיִּסוּד שֶׁלְּמִדְּנוּ הַרְמַב"ן נִרְאָה לְבֵאֵר יִסוּד בְּנ"ד, וְהוּא שְׂאֵנּוּ עוֹסְקִים בְּשְׁנֵי דִינִים שׁוֹנִים בִּיחֵס לִירו"ט הָאֶחָד הֵחִיתָר מִלְּאֲכַת אֲר"נ (וְהוּא בְּגֵדֵר 'הוֹתֵרָה'), הַשְּׁנִי דִין טִירַחָה בִּירו"ט (וְאֵינוֹ בְּגֵדֵר 'הוֹתֵרָה'), וְהֵינּוּ שְׂכָל שְׂצוּרְךָ הָאֲר"נ אֵינוֹ מַחִיִּיב אֶת הַטִּירַחָה בִּירו"ט נֶאֱסֵרָה הַטִּירַחָה, אִךְ אִם מַחֲמַת מִיעוֹט הַטוֹרַח נְצִטְרֵךְ לְבִטֵּל אֶת הַצּוּרְךָ אֲר"נ בְּזֶה אֵין מִתְּחַשְׁבִּים בְּטוֹרַח. וּמִמִּילָא בְּמִקְרָה שִׁיטְרַח בְּמִלְּאָכָה שֶׁהִיא לְצוּרְךָ אֲר"נ אִךְ הִיא נִיתֵן לְהַשִּׁיג צוּרְךָ זֶה גַּם לְלֹא הַטִּירַחָה בִּירו"ט, וְכִגוֹן שְׁנִיתָן הִיא לְעֲשׂוֹתָה מִעֵרֵב יו"ט, אֵע"פ שְׂלָא עֵבֶר עַל לֹא דְמִלְּאָכָה בִירו"ט, אִךְ בִּיטֵל עֲשֶׂה דְאוֹ' דְשְׁבֵתוֹן.

וְשִׁמְחַתִּי מְאוּד לְמִצּוֹא שְׂזַכִּינוּ לְכוּוֹן בְּסִבְרַתְנוּ לְדְבָרֵי הַגְּאוֹן מַחֲנָה חַיִּים (ח"ב יו"ד ס' ס"ק ב) בְּמִשְׁכ"כ בְּעֵינֵין אַחֵר, דֶּהֱנָה בְּתוֹס' פְּסָחִים (מו ב סוּד"ה רַבָּה) הַקְּשׁוֹ "וְאִתְּ אֵי אֲמִרִינָן הוֹאִיל אִלְכּ בְּטַלְתָּ כָּל מִלְּאֲכַת שְׁבֵת הוֹאִיל וְרֵאוּי לְחוּלָה שִׁישׁ בּוֹ סְכָנָה" וְתִרְצוֹ הַתּוֹס' "וּי"ל כִּיּוֹן דְּלֹא שְׂכִיחַ כָּלֵל לֹא אֲמִרִינָן הוֹאִיל".

וְהַמַּחֲנָה חַיִּים (שֵׁם) דְּקִדְקַת בְּלִשׁוֹן הַתּוֹס' מְדוּעַ כְּתַבּוּ "בְּטַלְתָּ כָּל מִלְּאֲכַת שְׁבֵת" וְלֹא כְּתַבּוּ "בְּטַלְתָּ כָּל שְׂמִירַת שְׁבֵת" וְהֵינּוּ עֲשֶׂה ד'שְׁבֵתוֹן'. וְתִירֵךְ הַמַּחֲנָה חַיִּים "דֶּהוֹאִיל לֹא יִפְעוּל רַק דְּאֵין חַיִּיב עַל ל"ת מִלְּאָכָה יַעַן דְּרֵאוּיָה לְחוּלָה שִׁישׁ בּוֹ סְכָנָה אֲבָל עַכ"פ עֲשֶׂה דְשְׁבֵתוֹן בִּיטֵל דְּעַכ"פ לֹא שְׁבֵת וְאִם הֵחִיתָר דֶּהוֹאִיל פּוֹעֵל שְׂלָא חַיִּיב עַל חַיּוֹב מִלְּאָכָה עַכ"פ שְׂבִיתוֹת שְׁבֵת מִעַכְבֵּ דְלֹא יִכוּל לְעֲשׂוֹת מִלְּאָכּוֹת בְּעֵבֶר דְּלִמָּא יֵבֵא חוּלָה שִׁישׁ בּוֹ סְכָנָה וְהַקְּשָׁה תּוֹס' אִלְכּ בְּטַלְתָּ כָּל מִלְּאֲכַת

¹² וּבְבִיאור הַדְּבָר אֲלִיבָא דֶּהַרְמַב"ן מִתִּי עֵבֶר עַל בִּיטוּל עֲשֶׂה דְאוֹ' וּמִתִּי רַק עַל דְּרַבְנָן עִי' מָה שֶׁהַבְּאֵנוּ לְקַמֵּן מִהַרְיֵטב"א.

שבת והארכת בזה דהלאו לא עבר אם ראויה אח"כ לחולה אבל העשה עובר עד שיש היתר חולה לפניו".

והיינו דמבאר שישנו חילוק בין איסור מלאכות שבת ובין עשה דשבתון בשבת, דגם אם נאמר שמלאכה הותרה בשבת במקום פק"נ וממילא (אילולי תירוץ התוס') לא היה שייך לעבור על לאו דאו' הואיל וראוי לחולה שיש בו סכנה, אך את העשה דשבתון בשבת ביטל אא"כ יש לפניו ממש חולה שיש בו סכנה וצריך לעבור בשבילו על העשה דשבתון.

ושמחתי מאוד כי הוא ממש כדברינו אנו בביאור דין או"נ ביר"ט, שהלאו דמלאכות הוא היתר גמור, אך חיוב עשה דשבתון לא הותר אא"כ הצורך או"נ נמצא לפנינו ומחייב עשייתו ביר"ט¹³. ונראה שיסוד זה שחוץ מדין מלאכת או"נ ישנו לחיוב עשה דמיעוט טורח העומד בפני עצמו, היא שיטת הראב"ד שהבאנו לעיל דס"ל שאיסור מלאכות שקודם שימור הוא מדאו' ושטעמם משום ריבוי הטורח ביר"ט, והדבר מתפרט בצורות שונות וכמו שנבאר לקמן. וכמו"כ נראה לקמן שגם שיטת עוד ראשונים קרובה ליסוד זה שכתבתנו.

יא. היחס בין גדר 'הותרה' במלאכת אוכל נפש ובין החיוב למעט בטורח

לפי יסוד זה נשיב על שאלתינו הראשונה דלעיל דהיינו שגם כאשר אמרין 'הותרה' ביחס להיתר מלאכת או"נ, היינו דווקא כשישנו צורך או"נ לעשות מעשה זה וטורח זה ביר"ט, ואז ממילא כיון שהותר הותר לגמרי (וא"צ לעשותו בשינוי או ע"י גוי וכד') אך אם ניתן להשיג את אותו צורך או"נ גם ללא אותו טורח ביר"ט (וכגון שניתן לעשותו בעיר"ט) ממילא אין זה בכלל צורך או"נ שהותר ביר"ט.

דוגמא לדבר מה שהבאנו לעיל מהרבה ראשונים דס"ל שאיסור מלאכות שקודם לישה הוא מדאו', והבאנו שהראב"ד כתב בפירוש שטעם הדבר הוא משום טורח, ר"ל שישנו חיוב ביר"ט למעט בטורח (וכדברי הרמב"ן עה"ת הנ"ל מדין 'שבתון'), והיינו שהתורה מעיקרא התירה מלאכת או"נ לגמרי אך דווקא במלאכות שבמהותם א"א לעשותם מערב יו"ט ללא הפסד או נזק (ובכה"ג התירו אף אם עשיית המלאכת או"נ הכרוחה בטורח). אך אם במהות המלאכות אפשר לעשותם מערב יו"ט ממילא הטורח בהם הוא ללא צורך או"נ דיר"ט, ואם יעשה אותם ביר"ט, אף שלא עבר על לאו דמלאכה ביר"ט, אך ביטל עשה דאו' דחיוב 'שבתון' ולכן לא מועיל בהם היתר מלאכת או"נ¹⁴.

וראיתי להגאון בעל אבן האזל (יר"ט פ"א ה"ה) שכתב בביאור שיטת הראב"ד "והראב"ד לא ניחא ליה בטעמא דימנע משמחת יו"ט דאינו דררא דאיסור מלאכה, ולכן כתב הטעם משום מרבה הטורח ליום קדש, ובכונתו י"ל כמו שכתב הרמב"ן בפ' עה"ת דמלבד איסורי מלאכה יש דין שביתה ולכן אפשר דכל ההיתר דאו"נ מותר ביר"ט הוא בדין איסור מלאכה אבל חיוב דין השביתה הוא בכל ענינים דלא חלקו בין מלאכה למלאכה בדין שביתה, ואם מרבה הטורח

¹³ ואמנם יש להעיר על דברי המחנה חיים דלשיטתו יאמרו התוס' ביר"ט שכל מה שהתירו מטעמא דהואיל הוא רק בכה"ג שאין טורח במעשה המלאכה, אך אם מעשה המלאכה כרוך בטורח אין להתיר מטעמא דהואיל, ולפי"ז יצא חידוש דלמ"ד שהיתר ביטול ביר"ט לשבת ע"י עירוב תבשילין הוא משום שמדאו' אין איסור כיון דאיכא לטעמא דהואיל, הוא רק במלאכות שאינן כרוחות בטורח דאל"כ הוא מבטל עשה דשבתון.

אמנם אף אם צדקנו בקושייתנו הרי שלנ"ד עדיין יש ראייה גדולה מהמחנה שישנו חילוק מהותי בין מלאכת או"נ שהיא בגדר הותרה, ובין עשה דשבתון שאינו בגדר הותרה.

¹⁴ מאידך לדעת הראב"ש דס"ל שטעם איסור המלאכות שקודם לישה הוא משום עובדין דחול (ולא משום טורח), משמע דס"ל שאפי' מדרבנן לא ראו לנכון לאסור מלאכות אלו משום ריבוי הטיחה (ואע"פ שדרכם לעשותם לימים רבים וממילא יש בזה טירחה), ומשמע דס"ל שכשהתירה התורה מלאכות או"נ התירם לגמרי ולא התחשבה כלל בטורח המלאכה (ודלא כמו שרצינו לבאר אליבא דהראב"ד).

ב"ר"ט חסר מצות שביתה, אמנם אין הדבר מבורר דאפשר כיון שהתורה התירה מלאכת אר"נ ב"ר"ט אין בזה גם משום מצות שביתה".

והנה מש"כ אבהא"ז שכוונת הראב"ד בטעמא דריבוי הטורח הוא מדין חיוב שביתה שכתב הרמב"ן הוא ממש כדברינו, ושמחתי שזכינו לכוון לדברי אותו גאון זצ"ל, ולקמן נמשיך להעיר ע"פ דבריו.

יב. בירור בשיטת הראב"ד

לכאור' כשנדקדק בלשון הראב"ד יעמוד לפנינו קושי על מה שרצינו לבאר בשיטתו, דז"ל הראב"ד (ה"ח) "א"א בכל אלה אין טעם למה אין תולשין ירק ואין מלקטין פירות מן האילן ב"ר"ט שהרי בני יומן יפין יותר ובירושלמי **סומך** אותו על אך אשר יאכל לכל נפש הוא לבדו יעשה לכם וסמך ליה ושמרתם את המצות שהיא מלאכה **בתלוש**". והנה אם נדקדק מלשון 'בתלוש' שכתב הראב"ד נלמד לכאור' שהראב"ד לא אמר דבריו אלא ביחס למלאכת קצירה (ולא כמו שרצינו אנו ללמוד מדבריו לגבי כל מלאכות שקודם לישא, שהלימוד מהירושלמי ודין מיעוט הטורח אחד הוא).

אך לענ"ד מוכרחים לבאר אחרת בראב"ד דא"ת שהראב"ד למד מהירושלמי דווקא לענין מלאכות שאינן בתלוש, ולפי"ז שאר מלאכות כקצירה ודישה אינן נלמדים מהירושלמי, וממילא מה שאמר לגביהם שטעם איסורם משום טורח הוא דין דרבנן בעלמא, א"כ תעמוד מולנו קושיא גדולה והיא היכן מצאנו בירושלמי שאמרו את האיסור דווקא לענין מלאכה בתלוש, והרי לדעת רשב"ל אסרו כל מלאכות שקודם שימור, ואילו לדעת חזקיה אסרו רק ג' מלאכות, וא"כ לא מצאנו בית אב לשיטת הראב"ד בשם הירושלמי בגוף דברי הירושלמי.

והיה אפשר לומר שהראב"ד ס"ל ששימור במצת מצוה היינו משעת קצירה, ואם לא שמרה משעת קצירה לא יצא יד"ח אכילת מצה וכדעת חלק מהראשונים (עי' טור וב"י סי' תנג סע' ד), וממילא יבאר הראב"ד שמה שאמר הירושלמי משעת שימור היינו קצירה.

אך לענ"ד פירוש זה הוא דוחק גדול, שהרי הראב"ד עצמו כתב (שו"ת תמים דעים סי' כה, תשובות ופסקים לראב"ד סי' קח) "ושימור דמצה משעת הגורן מכי מהפכי כיפי שלא יגע בהם מים ואם אין לו כך יעשה שימור משעת לישא" ומשמע דס"ל שמעיקר דינא יוצא יד"ח מצת מצוות מצה גם בשימור משעת לישא. וקשה לומר שכוונת הראב"ד שהעיקר לדינא דבעינן שימור מזמן קצירה אלא שבליט ברירה יאכל מצה שיש בה שימור משעת לישא, אע"פ דס"ל לראב"ד שלא קיים מצוות מצה, דא"כ היה לו לסייג ולכתוב שלא יברך 'על אכילת מצה'. וא"ת שכוונתו לעצם היתר האכילה בפסח ולא לדין מצת מצווה, הרי קיימ"ל (פסחים מ א) שמותר (לפחות בשע"ד) לקחת אפי' בצקות של נכרים. וע"ע בהגהות הגר"י קאפח על הראב"ד (שם ס"ק 4) שלכאור' גם מדבריו משמע שדעת הראב"ד כשאלות שיוצא יד"ח במצה השמורה משעת לישא. וא"כ קשה לבאר שהראב"ד הבין בירושלמי ששעת שימור היא שעת קצירה.

וממילא חזרנו לאחורינו דמניין למד הראב"ד דבר זה בירושלמי, ומה מצא מקום לחלק בין מלאכות בתלוש למלאכות במחובר.

וראיתי בספר בני שמואל על הרמב"ם (פ"א ה"ה) שכתב בביאור שיטת הראב"ד "ונראה דלא קשה כלל על הראב"ד דלא הוצרך הירושלמי לסמוך אקרא דשמרתם את המצות אלא למעט מלאכה דתלישה דהיינו דאין תולשים ירק שהיא מלאכה שיש בה הפסד כמש"כ הראב"ד ז"ל דבני יומן יפין יותר אבל שאר מלאכות שאין בהם הפסד כגון הטחינה והברירה וכיוצא באלו

במכל שכן שהן אסורות ואין צריך לסמוך אקרא. ועוד נ"ל שטעות קצת נפל בדברי הראב"ד וכך צ"ל שהיא מלאכה דלישה וכ"כ התוס' בריש ביצה וז"ל שמלאכות שמשמור ואילך מותרות דהיינו מלישה ואילך ובזה אין כאן מקום לקושיית הרב המגיד".

וא"כ לפי שני התירוצים שכתב הבני שמואל הדר דינא לדוכתא, שגם הראב"ד מודה שכל מלאכות שקודם לשה איסורם מדאו' (וביארנו שהוא משום ביטול עשה דשבתון), ודלא כרמב"ם שכתב שאיסורם מדרבנן¹⁵.

ולפי דרכו של הבני שמואל נראה להבין דבר נוסף שהרי הרמב"ם (ה"ח) חילק בין דבר שאין הפסד בעשייתו מעיו"ט ובין דבר שיש הפסד אם יעשהו בעיו"ט. והראב"ד הקשה עליו דלפי"ז לא יובן מדוע אסרו תלישת ירק וליקוט פירות, ולכן הביא הראב"ד לדברי הירושלמי וכנ"ל. והמ"מ (ה"ה) דחה את דברי הראב"ד וכתב שלפי הראב"ד לא יובן מדוע אסרו ברירה טחינה והרקדה (משא"כ לטעמא דהרמב"ם משום שמחת יו"ט מובן למה אסרו מלאכות אלו), ופשטות כוונת המ"מ דכיון שהראב"ד למד מהירושלמי לחלק בין מחובר לתלוש, ממילא לימודו יועיל רק לקצירה ולא למלאכות שאחרי קצירה.

והנה לכאו' דברי המ"מ לא מובנים שהרי הראב"ד כתב בהדיא (ה"ה) שטעם איסורם משום שמרבה הטורח ליום הקדוש, וא"כ גם אם נבין כדבריו שהראב"ד למד מהירושלמי לאסור דווקא קצירה, עדיין יש לפנינו טעם אחר לאסור מלאכות ברירה, טחינה וריקוד.

ובלח"מ (ה"ה) השיב על דברי המ"מ "בפ' ביצה כתבו התוס' ז"ל בשם ר' נתנאל מקינון דבירושלמי יש אך אשר יאכל לכל נפש וכו' אותם מלאכות שמשמור ואילך הם מותרות דהיינו מלישה ואילך. ועם זה מתורץ הקושיא שהקשה ה"ה ז"ל להראב"ד ז"ל שהרי טעמו מספיק דלא ממעטינן אלא משעת לשה אבל ברירה טחינה והרקדה שהוא קודם לשה לא". ולכאו' דבריו קשים שהרי פשטות הראב"ד שלומד אחרת מר' נתנאל מהירושלמי, ולשיטתו אין ללמוד מהירושלמי אלא לגבי קצירה, וכיצד הבנת ר' נתנאל בירושלמי תביא סעד לשיטת הראב"ד.

ושמחתי לראות שזכינו לכוון בזה לקושיית המעשה רקח שכתב (ה"ה) "ואני שמעתי ולא אבין דבר זה שהרי הראב"ד ז"ל כפי מה שהעתיק הרה"מ ז"ל הוא דבירושלמי מוכח דלא ממעטינן אלא מלאכה שבמחובר ולא מרבין מסמיכות הפסוקים אלא מלאכה שבתלוש וא"כ מה יושיענו דברי הרב נתנאל לדברי הראב"ד כיון שהוא לא כתב כן".

ואמנם לפי מה שהבאנו לעיל מהבני שמואל, שאף לראב"ד דברי הירושלמי מועילים ללמוד איסור גם לברירה טחינה וריקוד או מטעם כל שכן, או משום שיש לתקן הגירסה בראב"ד, ממילא דברי הלח"מ מובנים היטב. שכוונתו לומר שכל מה שהקשה המ"מ על הראב"ד הוא משום שדקדק מלשון "בתלוש" שבדבריו שהוא בדווקא בקצירה ולא בשאר מלאכות, אך לפי מש"כ התוס' בשם ר' נתנאל מוכח שלומדים מהירושלמי גם לשאר מלאכות, וא"כ צריך לומר שאין לדקדק כנ"ל בכוונת הראב"ד וגם הוא למד מהירושלמי לאסור גם בברירה טחינה ודישה (וכביאורי הבני שמואל) וממילא ליתא לקושיית המ"מ.

אלא שעדיין יש לבאר דהן לפי הלח"מ והן לפי המ"מ אינו מובן מה בה הראב"ד ללמדנו במש"כ שהוא מטעמא דריבוי הטורח.

¹⁵ ואמנם יש להעיר שהרי לעיל הקשנו היכן מצא הראב"ד כדבריו בירושלמי, והנה א"ת שיש לשנות הגירסה בראב"ד א"כ מצאנו מקור ברור לדבריו בירושלמי, אך א"ת כתירוצו הראשון של הבני שמואל ששאר מלאכות נלמדו בכ"ש מקצירה, א"כ עדיין צ"ע מהו המקור בירושלמי לדברי הראב"ד.

ואמנם לפי דברי הבני שמואל נלענ"ד שהדברים מתיישבים היטב, ובהצטרף היסוד שכתבנו אנו לעיל שיסוד האיסור במלאכות שקודם לשה הוא מטעם איסור טורח ביו"ט, שהרי לפי"ז שני הדברים שכתב הראב"ד אינם מנותקים זה מזה אלא שנייהם מכוונים לדבר אחד, דהיינו שמוכח מהירושלמי שאיסור המלאכות הוא מדאו', ויסוד האיסור אליבא דהראב"ד הוא מטעמא דאיסור טורח ביו"ט וכדרכו של הרמב"ן (ולא משום לאו דמלאכת עבודה).

וממילא את מה שהקשנו על המ"מ שלכאו' מתעלם ממש"כ הראב"ד בטעם איסור שמרבה הטורח ליום הקדוש, נראה לתרץ כך, שהרי לפי דרכינו לימוד הראב"ד מהירושלמי וטעמו שכתב משום ריבוי הטורח אחד הוא וכנ"ל, ולפי דברי הבני שמואל מלאכות ברירה טחינה ודישה נלמדות במכ"ש מקצירה, שהרי בהם אין הפסד אם יעשה אותם בעיו"ט, אלא שלפי דרכינו צ"ל שגם בהם האיסור הוא משום שמרבה טורח ביום הקדוש ללא צורך (שהרי יכול לעשותם מעיו"ט). והנה כל זה טוב רק למקרים שבאמת אין הפסד אם יעשה אותם בעיו"ט (שבזה לומד הראב"ד במכ"ש מקצירה) אמנם במקרים החריגים שיש הפסד אם יברור או יטחן או ידוש בעיו"ט עדיין לא מובן גם לפי דרכו של הבני שמואל מדוע לפי הראב"ד אסרום (שהרי בזה לא שייך לומר כ"ש מקצירה, שבזה הטורח ביו"ט נצרך משום אר"נ) והיא קושיית המ"מ.

וממילא צ"ל שכוונת הלח"מ בתירוצו שמדברי ר' נתנאל נלמד לדברי הראב"ד שמה שאסר אליבא דהירושלמי ומטעמא דטורח אינו רק בקצירה אלא בכל מלאכות שקודם לשה, והיינו שמדברי ר' נתנאל נלמד בכוונת הראב"ד שאף שטעמא דטורח הוא יסוד האיסור אך למעשה אסרונו מלאכות אלו בכללותם וגם במקרים החריגים שהטורח נצרך ביו"ט, והוא הכ"ש שנלמד מקצירה דמה קצירה שפעמים רבות יש הפסד אם יעשה אותה בעיו"ט ואעפ"כ אסרו אותה בכללותה, כ"ש במלאכות ברירה טחינה ודישה שאסרום שבד"כ אין חסרון בעשייתם בעיו"ט אסרום בכללותם גם בכה"ג שיש חסרון בעשייתם בעיו"ט¹⁶.

עוד יש לבאר בלח"מ ע"פ ביאורו השני של הבני שמואל שישנה טעות גירסה בראב"ד וצ"ל בלישה במקום בתלוש. וכן ראיתי במרכה"מ (ה"ה סוד"ה ומהרל"ח) שכתב גם הוא לתקן גירסת הראב"ד ז"ל "לכן אי לאו דמסתפינא הוה אמינא דטעות סופר נפל בדברי הראב"ד ז"ל וצ"ל שהיא מלאכה בלישה והיינו כמו שפירשו הירושלמי התוס' והרא"ש והר"ן ז"ל דלא אסר הכתוב אלא מלישה ואילך כנ"ל". וממילא נבאר שזו כוונת הלח"מ שהביא את לשון התוס' בשם ר' נתנאל להוכיח שהגירסה הנכונה היא בלישה.

וראיתי שכ"כ מהר"י עייאש זצ"ל בספרו לחם יהודה על הרמב"ם (ה"ה) ז"ל "ומיהו דברי המ"מ דכתב דטעם הראב"ד אינו מספיק אינו לפי מה שהוזכר בהשגות תלוש אבל לפי נוסח הירושלמי שהביאו התוס' בריש ביצה וכן הרא"ש והר"ן בריש פרק אין צדין שהוא ושמרתם את המצות דהיינו משעת שימור דהיינו לשה בודאי דטעם ההשגות מספיק יפה וכ"כ הלח"מ".

וכן ראיתי במעשה רקח (שם) שכתב גם הוא שלמעשה הראב"ד לומד מהירושלמי לכל מלאכות שקודם לשה ומש"כ 'בתלוש' אינו בדווקא, וגם הוא יישב בזה את דברי הלח"מ הנ"ל. וע"ע במרכה"מ (שם ד"ה אינו מספיק).

לפי דרכינו נראה לבאר דבר נוסף בלשון הראב"ד והוא מש"כ הראב"ד "ובירושלמי 'סומך' אותו על אך אשר יאכל וכו'" ומדוע לא כתב שביירושלמי 'לומד' אותו מאך אשר יאכל, שהרי לשון

¹⁶ וראה סברא זו שמחמת רוב בפעולות המצויות באותה מלאכה שאפשר לעשותם מעיו"ט אסרו את המלאכה בכללותה בתוס' ר"ד (ביצה כג ב ד"ה אין) אלא שהר"ד ס"ל שאיסורם מדרבנן. וע"ע בשטמ"ק (ביצה שם ד"ה אין צדין) במש"כ בביאור טעם איסור לקיטת פירות ביו"ט.

'סומך' לכאו' משמעותו שהוא אסמכתא בעלמא ואינו מדאו', ובאמת ראיתי בפר"ח (סי' תצה סע' ב ד"ה גם ההיא) שהבין מהראב"ד שדברי הירושלמי הם אסמכתא.

ואמנם נראה לבאר את הדברים כך שלשון 'סומך' שבראב"ד לא תהיה קשה, דהנה בירושלמי שם הובא תחילה "תני אין בוררין ולא טוחנין ולא מרקדין הבורר והטוחן והמרקד בשבת נסקל וב"ט סופג את הארבעים והתנינן בורר כדרכו בחיקו ובתמחויו א"ר חנינה ענתנייה דר"ג היא דר"ג אמר אף מדיח ושולה והא תני של בית ר"ג היו שוחקין פילפלין בריחים שלהן ומותר לטחון ואסור לבור א"ר יוסי בי ר' בון לא הותרה טחינה כדרכה", ואח"כ הובאו הדרשות של ר' יוסי בשם רשב"ל מושמרתם את המצות, והמיעוט של חזקיה מ"אך הוא לבדו".

והנה לכאו' ישנן שתי אפשרויות בביאור הירושלמי במה שתירצו "ענתנייה דר"ג היא" אפשר לבאר שכוונתם שהמשנה כר"ג ואילו הברייתא כחכמים, ואנן קיימ"ל כבריייתא שהבורר ביו"ט סופג את הארבעים לוקה ביו"ט. מאידך אפשר לבאר שהמשנה כחכמים והברייתא כר"ג, ולא קיימ"ל כבריייתא והבורר ביו"ט אינו לוקה את הארבעים.

ועוין בפירוש בעל החרדים על הירושלמי (ביצה שם ד"ה ענתונייה) שכתב מתחילה לבאר שהמשנה כר"ג וקיימ"ל כבריייתא דסופג את הארבעים, ואח"כ הביא ביאור הפוך ז"ל "ובהלכות יו"ט להראב"ד¹⁷ הביא זה הירושלמי ופי' ענתונייה דר"ג אבריתא דאין בוררין קאי... וכל ברייתא דתני' אין בוררין כו' אתיא כותיה". וא"כ לפי מה שמביא החרדים בשם הראב"ד קיימ"ל לדינא שהבורר ביו"ט אינו סופג את הארבעים, ומבואר שלא עבר על לאו דאו'.

ובאמת כביאור זה לירושלמי כתב גם המאירי (ביצה יד א ד"ה המשנה השלש עשרה) וכ"כ הקרבן עדה והפנ"מ בביאור הסוגיא המקבילה בירושלמי שבת (פ"ז ה"ב דף כח ע"ב ד"ה דר"ג היא), וא"כ לפי כל הני רבוותא מסקנת הירושלמי שהעושה מלאכות שקודם לשה לא עבר על לאו דאו' (שהרי אינו לוקה).

וא"כ לפי דרכינו לשון הראב"ד שכתב 'סומך' מדוקדקת מאוד, שבאמת יסוד האיסור הוא משום טורח ומטעמא ד'שבתון', ואף לשיטת הראב"ד (ורש"י והרמב"ן) הלימוד בירושלמי הוא כעין אסמכתא ואין כאן לאו דאו', אך אין כוונת הדברים שהוא דין דרבנן אלא כוונתם שהוא משום ביטול העשה דאו' הכללי 'שבתון', ומצאו בירושלמי סמך מיוחד למלאכות שקודם שימור מהפסוקים (משום שמלאכות אלו מיוחדות הן במה שאסרנו בכללותם אף היכן שיש הפסד אם יעשה אותם מעיו"ט וכנ"ל).

והיינו שאע"פ שהביאו מקור לאיסור המלאכות מהירושלמי, וכמש"כ הראב"ד בהדיא, אך כמש"כ לעיל מסקנת הירושלמי שאין כאן לאו דאו' ואינו סופג את הארבעים, וממילא נבאר שמה שהביאו אח"כ בירושלמי סמך מהפסוק "ושמרתם את המצות" אין כוונתו שיש לאו דאו' בעשייתם (שהרי דחינו אפשרות זו) אלא הוא רק אסמכתא, אך יסוד האיסור הוא משום ביטול עשה דאו' דשבתון.

¹⁷ ואמנם עיי"ש בהגהות המהדיר (ס"ק 351) שכוונת החרדים אינה לראב"ד בעל ההשגות אלא לבעל האשכול, ואף שאינו לפנינו באשכול צ"ל שלא כל ספר האשכול הגיע לידנו.

ולא זכיתי להבין, שכיון שאין דברי האשכול מצויים לנו, ממילא מה הכריחו לומר שאין כוונת החרדים לראב"ד בעל ההשגות ולדחוק שכוונתו לאשכול, והרי כמו שניתן לומר שדברי האשכול לא הגיעו לידנו ה"ה שניתן לומר שדברי הראב"ד לא הגיעו לידנו. ובספר חרדים כשמזכיר ראב"ד כוונתו לראב"ד בעל ההשגות, ולכן השערות של המהדיר שהכוונה לאשכול קשה לי בעני"ד.

אמנם נלענ"ד שאף לפי דרכו של המהדיר עדיין שתי אפשרויות לפנינו בביאור הירושלמי, ולפי דרכינו דברי הראב"ד מתיישבים היטב.

ובזה ניישב את מה שהקשה מרכה"מ (יר"ט פ"א ה"ה) על הלח"מ (פ"ג הי"ב ד"ה אין) שביאר בראב"ד שמשמירה והילך הוי דאו', ומרכה"מ הקשה דמלשון 'סומך' שבראב"ד משמע שהוא אסמכתא בעלמא, אמנם לפי דברינו אין כל קושי שבאמת דברי הירושלמי הם אסמכתא אך עדיין הדברים אסורים מדאו' משום עשה דשבתון.

יג. בירור שיטת רש"י

והנה ראיתי בשו"ת אבני שהם (ח"ג סי' יג ענף א) שכתב שממה שרש"י אוסר מלאכות שאפשר לעשותם מערב יו"ט ישנה ראיה דס"ל לרש"י שמלאכת או"נ רק דוחה יו"ט ואינה בגדר 'הותרה'.

ולכאו' דבריו מסתברים שהרי באמת אם היה היתר המלאכות בגדר 'הותרה' מדוע לחלק בזה בין ניתן לעשותו מעי"ט לא"א לעשותו מעי"ט. אלא שלפ"ז יהיו הדברים קשים שיצא שרש"י חולק על כל הראשונים שנקטו כדבר פשוט שביתר מלאכות או"נ הוא 'הותרה' ולא מצינו מי שעורר בזה מדעת רש"י. ועוד יותר מכך שהרי לפי דברי האבני שהם צ"ל שכל מי שאוסר מלאכות או"נ שאפשר היה לעשותם מעי"ט יסבור שמלאכות או"נ רק 'דוחות' את יו"ט, והוא לכאו' תימה.

ואמנם לפי דרכנו נוכל לומר שאין כל ראיה וסיבה לומר שרש"י ס"ל 'דחוויה', שהרי ניתן לבאר גם ברש"י כמש"כ לעיל בדעת ההראב"ד שאע"פ שהמלאכה 'הותרה' אך הטיחה לא 'הותרה' וממילא מלאכות שאפשר לעשותם מעי"ט טירחתם ביו"ט היא ללא צורך ואסורה. לפ"ז מש"כ רש"י לאסור מלאכות שניתן לעשותם מעי"ט מדאו', היינו ג"כ משום שטירחתם ביו"ט אינה מוכרחת (שהרי ניתן היה לטרוח בעשייתם בעי"ט) ואם בכל זאת עשה אותם ביטל עשה דאו' דשבתון (אך לא עבר על לאו ואינו לוקה).

לפ"ז גם נוכל להבין את מה שהבאנו לעיל במחלוקת רש"י והרשב"א לגבי מלאכות שהותרו מדין 'מתוך' אם הם בגדר 'הותרה' או 'דחוויה'. שהרי לעיל כתבנו להשוות שיטת רש"י עם שיטת הראב"ד שהיתרם מדין 'דחוויה'. ולכאו' צ"ע במש"כ הראב"ד לאסור מלאכות אלו באפשר היה לעשותם מעי"ט והדגיש ללמוד זאת דווקא ממכשירי או"נ ולא ממלאכות או"נ עצמם, והרי לעיל כתבנו לבאר שע"פ הראב"ד גם מלאכות או"נ אסורות אם היה אפשר לעשותם מעי"ט, וא"כ גם אם היה לומדם ממלאכות או"נ ולא ממכשירים עדיין היו אסורות כל שאפשר לעשותם מעי"ט.

אמנם לפי דרכינו הדברים מיושבים היטב, ששיטת הראב"ד ורש"י אחת היא, ואם היה אומר הראב"ד ללומדם מדין מלאכות או"נ הרי היינו אומרים שגם בכה"ג שהיה אפשר לעשות את ההבערה או הוצאה מעי"ט הרי שאם יעשה אותה ביו"ט לא עבר על איסור מלאכה אלא רק ביטל עשה דשבתון, שהרי איסור המלאכה הותר לגמרי ורק חיוב 'שבתון' עומד לפנינו, ואת זה רוצה הראב"ד לדחות ולומר שמלאכות שהותרו מדין 'מתוך' נלמדו ממכשירי או"נ ואינם אלא בגדר 'דחוויה' ואם היה ניתן לעשותם בעי"ט ובכל זאת עשה אותם ביו"ט עבר על לאו דאו' דאיסור מלאכה.

יד. האם משווים בין המקרים השונים שהצריכו למעט בטורח

לעיל הבאנו ג' סוגים של חיוב מיעוט בטורח ביו"ט, ויש לברר האם יש להשוות בין ג' סוגים אלו או שישנם לפנינו ג' דינים נפרדים שאין לדמותם זה לזה.

והנה לפי היסוד שכתבנו לעיל בשיטת הראב"ד, שישנם שני דינים מהתורה האחד של היתר או"נ, והשני של חיוב למעט בטורח, ממילא מסתבר לומר שכל הסוגים של החיוב למעט בטורח הם התפרטות של אותו יסוד.

ובאמת ראיתי במגדל עוז (יו"ט פ"א ה"ה) שהעיר על דברי השגת הראב"ד הנ"ל על הרמב"ם לגבי מלאכות שאפשר לעשותם מעיו"ט "ואני אומר לתחלת דבריו איכא למימר דודאי יש לו טעם וריח וטעם עצו ופריו שוה דבכולא מכילתין חשו להו לטרחא יתרתא וכדמוכחא להדיא שמעתין דגמ' הבורר קטנית דאסיקנא אם פסולת מרובה על האוכל דברי הכל נוטל האוכל ומניח הפסולת וכדאוקמא בדנפיש בטרחא זוטור בשיעורא, ופ"ב דביצה בשמעתא דאין אופין פת עבה אמרין להדיא מכדי משום דקא טרח טרחא יתירא דלא צריך הוא בפשטא דתלמודא, ובשמעתין דאין מזמנין את הכותי ביו"ט גמרא דמתני' דחל להיות אחר השבת אמרין טרחא יתירא לא טרחינן, ורבינו הראב"ד ז"ל עצמו בסוף לשון השגתו הוצרך לפרש מפני הטורח... אלא ודאי דברי ר"מ ז"ל וטעמו נראה וכן קבלנו מרבותינו ז"ל."

ומבואר מדבריו שהבין שכל מה שנזכר במס' ביצה הצורך למעט בטירחה הכל דין אחד הוא, שחששו שלא יטרח האדם טירחה מרובה ביו"ט. והיינו בין במלאכות שקודם לשה, ובין בבורר ביו"ט ובין בשאר הדוגמאות שהביא המגדל עוז.

טו. בירור דין מיעוט בטורח במלאכת בורר

לעיל הבאנו מה שאיתא בגמ' לגבי מלאכת בורר והחיוב למעט בטורח בעת עשיית המלאכה. ולפי היסוד שהבאנו לעיל ע"פ הראב"ד (ורש"י), נראה לבאר סוגיא זו כך, שאף שמלאכת הברירה 'הותרה' ביו"ט לצורך או"נ¹⁸, אך מאידך הטורח ביו"ט אינו בגדר 'הותרה', וממילא אם אפשר להשיג את אותה מטרה של או"נ בריבוי טורח או במיעוט טורח חייבה אותנו התורה לעשותו בדרך של מיעוט טורח.

ויש לעורר בזה שמשמעות לשון רש"י שכתב "במה דברים אמורים בזמן שטורח האוכל מרובה על של פסולת, הוא דקא אמרי ב"ה נוטל פסולת" היא שמחמת הצורך למעט בטורח אנו מחייבים את האדם לעשות מלאכה ביו"ט, דהיינו שהרי אם ייקח את האוכל מתוך הפסולת (ויעשה זאת ביד ולצורך לאלתר) אין כאן כלל מלאכה אלא רק דרך אכילה (עי' שבת עד א ובראשונים שם וע"ע בט"ז סי' שיט ס"ק א ובשו"ת רבפ"ע ח"א או"ח ריש סי' יב), ובזה שאנו מחייבים אותו ליטול את הפסולת (משום הצורך למעט בטירחה) אנו למעשה מכריחים אותו לעשות מעשה מלאכה ביו"ט ע"מ שלא לרבות בטורח.

ולפי מש"כ לעיל להשוות שיטת רש"י עם שיטת הראב"ד הדברים יהיו מובנים היטב, דהיינו שהברירה 'הותרה' ביו"ט ואין כאן כלל איסור, אך הטירחה לא 'הותרה', ולכן אנו מעדיפים שימעט בטורח גם אם מחמת זה יעשה דרך מלאכה ולא דרך אכילה. וע"ע במש"כ המ"מ (יו"ט פ"ג ה"טו) להעיר על הרשב"א עיי"ש.

ונראה שזכינו לכוון בזה לדברי הגר"ז שכתב (סי' תקי קו"א ס"ק ג) "...דאף דאיכא מלאכה גמורה בברירת הפסולת, אעפ"כ אם יש טורח יותר בברירת האוכל אסור לברור את האוכל משום טירחא שאינה צריכה, והטעם דמלאכת או"נ הותרה ביו"ט ולא דחוייה כמ"ש לעיל, אבל

¹⁸ ובמה שיש להקשות שמלאכת ברירה היא קודם לשה, יש להשיב שהרי הבאנו לעיל שדבר זה נתון במחלוקת בירושלמי אם אסרינן גם מלאכת בורר, וממילא אפשר לומר לשיטתם שמלאכת בורר אינה בכלל המלאכות שאסרו לגמרי. וע"ע בזה במג"א (סי' תק ס"ק יב), גר"ז (סי' תקי קו"א ס"ק ב), משנ"ב (סי' תקי ס"ק ז) ובשו"ת נפש חיה (או"ח ס"ס כח).

טירחא שאינה צריכה לא הותרה מעולם". ולכאור' לזה נתכון גם הנשמ"א שכתב (כלל טז ריש ס"ק א) "דבשלמא יו"ט דמותר מלאכת בורר שפיר אזלינן בתר למעט בטרחא".

וא"כ לפי שיטה זו שהחיוב למעט בטורח במלאכת בורר הוא חלק מהחיוב הכללי של מיעוט טורח, וכן לפי המגדל עוז שמשווה בין סוגי החיובים השונים של מיעוט בטורח (ובין היתר הביא גם את הגומא של מלאכת בורר), לכאור' צ"ל שכל מלאכת אור"נ שאפשר להגיע בה לאותה תוצאה ע"י ריבוי טורח ומיעוט טורח, חייב לעשותה בדרך של מיעוט הטורח (ולכאור' הוא חיוב עשה דאור'), ואין כאן דין מיוחד דווקא במלאכת בורר.

ונראה לדייק כדברינו אלה גם בכוננת האבן האזל הנ"ל כשבא לבאר את שיטת הראב"ד שכתב האבן האזל בפירושו הראשון "דלא חלקו בין מלאכה למלאכה בדין שביתה, ואם מרבה הטורח ביו"ט חסר מצות שביתה" ומשמע לכאור' שלדעתנו גם במלאכות אור"נ שהותרו אם הן כרוחות בריבוי הטורח אין להתירם מדאור' (ואפי' אם הטורח נצרך ביו"ט וכגון שיהיה חסרון אם יעשה אותם מעיו"ט).

ובענ"ד לא זכיתי להבינו הן מסברא והן מקרא, דראשית הסברא נותנת כשהתירה התורה מלאכת אור"נ ובגדר 'הותרה' הוא אפי' בכה"ג שהדבר כרוח בטורח (ובלבד שישנו צורך לטרוח בה דווקא ביו"ט וכנ"ל), ועוד שהרי את יסוד הדברים למד שם האבהא"ז מהרמב"ן הנ"ל והרי ברמב"ן עצמו מבואר שמלאכת אור"נ עצמה הותרה אפי' אם היא כרוחה בטורח וכמש"כ לעיל.

והנראה בזה שכוננת האבן האזל לכגון נ"ד דמלאכת בורר, דהיינו שאמת נכון הדבר שאם אין אפשרות אחרת וחייב לטרוח בעשיית המלאכת אור"נ ממילא ידחה איסור הטורח ונטרח לצורך האור"נ (וכמש"כ לעיל בשם המחנה חיים שכשהצורך לפנינו גם חיוב 'שבתון' נדחה), אמנם כוונת האבה"א שגם בתוך המלאכה עצמה שהותרה אם אפשר לעשותה ללא הטורח הנ"ל וכמו המציאות במלאכת בורר, ממילא לא הותר הטורח ומחויב מכוח עשה דשבתון למעט בטורח. ואם צדקנו בזה מצאנו סייעתא גדולה לדברינו שגם דין מיעוט הטורח נלמד אליבא דרש"י והראב"ד מאותו יסוד דשבתון שכתב הרמב"ן שהוא דין נפרד מהיתר מלאכת אור"נ וכנ"ל.

וממה שהאבן האזל לא כתב דבריו בדווקא לגבי מלאכת בורר אלא כתב כאן דין כללי מכוח חיוב עשה דשבתון, מוכח לכאור' כמש"כ לעיל שבכל מעשה מלאכה שהותרה מחוייב לעשותה בדרך שימעט את הטורח, ומלאכת בורר היא רק דוגמא.

טז. בירור שיטת הריטב"א בדין טורח ביום טוב

מדברי הריטב"א בביאור סוגיא דבורר הנ"ל מוכח לכאור' דס"ל שהוא דין דרבנן, שהרי לשיטתו כשיש רוב פסולות ייטול את האוכל למרות שמרבה בטורח, ואם היינו אומרים שחיוב מיעוט הטורח כאן הוא מדאור' א"כ יקשה כיצד דין מוקצה דרבנן מתיר לנו לעבור על דאור' ולרבות בטורח¹⁹.

והיה נ"ל שהריטב"א חולק לחלוטין על שיטת הראב"ד ורש"י ולשיטתו אין הטורח ביו"ט מבטל עשה דאור', וכמו"כ מדאור' הותרו כל המלאכות לגמרי וכל מה שמצאנו הגבלות שונות מחמת הטורח הוא מדרבנן בעלמא, וממילא אין לנו אלא היכן שמצאנו שגזרו חכמים ואין ללמוד

¹⁹ מאידך בשיטת רש"י בסוגיא דבורר (ד"ה דנפיש) משמע שאם יש רוב פסולת אך טורח האוכל מרובה ידחה איסור מוקצה וייטול את הפסולת מתוך האוכל. ולכאור' לפי דרכנו לעיל שביארנו את רש"י ע"פ שיטת הראב"ד הדברים מתיישבים היטב, שהרי בריבוי הטורח כשיכול להסתדר בלעדיו ישנו ביטול עשה דאור' דשבתון ובכה"ג נעדיף לדחות איסור מוקצה דרבנן ולא לבטל עשה דאור' דשבתון.

משם למקומות אחרים (וא"כ נאמר שרק בבורר יש מגבלה לעשותו בצורה של מיעוט טורח אך לא במלאכות אחרות).

אמנם לענ"ד אין זה הביאור הנכון בשיטת הריטב"א וזאת מכמה טעמים, דהנה ראשית אע"פ שלגבי בורר ס"ל לריטב"א שחיוב מיעוט הטורח הוא מדרבנן, הרי שלגבי מלאכות שקודם לשה משמע בריטב"א במסכת שבת (צה א ד"ה הזיד) שס"ל שאיסורם מדאו' וכפשוט הירושלמי.

עוד מצאנו להריטב"א שהביא את דברי הרמב"ן במצוות עשה 'שבתון' בחיוב מיעוט הטורח ונקט כמותו (אך ביאר כוונתו בצורה מעט שונה וכדלקמן) שכך כתב הריטב"א (רה"ש לב ב) "וברם צריך את למידע דכל מאי דאמרינן בכל דוכתא שבות דרבנן לאו למימרא שאין לנו שבות מן התורה כלל, דא"כ נמצאת שבת²⁰ כחול מן התורה שהחנניות פתוחות ואוצרות תבואה ויין, ומטלטלין חפצים מבית לבית דרך כרמלית ומודדין ושוקלין ומונין, ואינו בדין שאסרה תורה הוצאה כגרוגרת והתירה העמל הגדול הזה שא"כ אין זה יום מנוחה, אלא כך עיקרן של דברים כי בכלל מצות עשה שבות של תורה לשבות ממלאכות יש לשבות מכל שבות דרך כלל שלא לעשות שבת כחול, אבל בכל פרט ופרט כי עביד לי' וזהיר באיך דלא הוי שבת כחול הוי שבות דרבנן, נמצא שיש לשבות עיקר מן התורה, ולפיכך העמידו בו חכמים דבריהם במקומות הרבה לדחות מצוה של תורה, וזו מרגליות שבידינו מרבינו הרמב"ן מפי מורינו ז"ל". והיינו דס"ל לריטב"א שאם הרבה בטורח עד שנעשתה שבתו כחול ביטל עשה דאו', אך אם עשה מעשים בודדים שאסרו משום טורח, אך עדיין לא נעשתה שבתו כחול, עבר רק על איסור דרבנן במה שגזרו על אותו מעשה משום הטורח.

ולפי"ז נראה לבאר בדעת הריטב"א, שמה שס"ל שהחיוב במלאכת בורר למעט בטורח הוא מדרבנן, הוא משום שעל דרך הכלל גם אם יברור בדרך של ריבוי טורח עדיין השבת בכללותה לא תהיה אצלו כחול וממילא יצא שעבר רק על דרבנן, אך על עצם החיוב הכללי למעט בטורח לא חלק הריטב"א.

ומאידך מה שס"ל שאיסור מלאכות שקודם לשה הוא מדאו' היינו שביסודם איסורם מדאו' משום ביטול עשה דשבתון ואם ירבה בעשייתם עד שיראה חגו כחול ביטל עשה דאו'. ולפי"ז נאמר שביסוד הדברים מסכים הריטב"א עם הראב"ד, שאין אנו מדברים על איסור המלאכות מחמת לאו דעשיית מלאכה אלא לאו זה הותר לגמרי לכל צרכי או"נ, אך עדיין עומד מול עינינו חיוב עשה ד'שבתון' ולכן מלאכות שבכללותם ניתן לעשותם מעי"ט נאסרו ביו"ט. כמו"כ נראה לומר שגם אליבא דהריטב"א אין כאן דין מיוחד רק במלאכת בורר, אלא הוא דין כללי בכל המלאכות שיש לעשותם בדרך של מיעוט טורח, שהרי יסוד האיסור אינו קשור דווקא למלאכת בורר אלא הוא מכוח הדין הכללי 'שבתון', אלא שבד"כ גם אם לא יקיים חיוב זה, ויברור בצורה של ריבוי הטורח עדיין לא תהיה שבתו כחול (כיון שטרחתו אינה מרובה כ"כ) וממילא עבר על דרבנן ולא על דאו'.

²⁰ הריטב"א כתב דבריו ביחס לשבת אך למדם לכאו' מדברי הרמב"ן ביחס ליו"ט וממילא נראה ששני הדינים שוים בזה.

יז. בירור שיטת הרמב"ם

כפי שביארנו בריטב"א נראה לכאור' לבאר גם בשיטת הרמב"ם, דהנה הבאנו לעיל דס"ל לרמב"ם שאיסור מלאכות שקודם לישה הוא מדרבנן, והבאנו שהרמב"ם כתב שטעם איסור משום דחיישי למיעוט שמחת החג (ולא כתב כטעם הראב"ד שהוא משום מיעוט הטורח).

והנה לגבי שבת כתב הרמב"ם (שבת פכ"א ה"א) "נאמר בתורה 'תשבות' אפי' מדברים שאינן מלאכה חייב לשבות מהן, ודברים הרבה הן שאסרו חכמים משום שבות, מהן דברים אסורים מפני שהן דומים למלאכות ומהן דברים אסורים גזרה שמא יבוא מהן איסור סקילה".

ובמ"מ כתב שני ביאורים בכוונת הרמב"ם והראשון שבהם הוא "כוונת רבינו היא שהתורה אסרה פרטי המלאכות המבוארות ע"פ הדרך שנתבארו עניניהן ושיעוריהן ועדיין היה אדם יכול להיות עמל בדברים שאינן מלאכות כל היום לכך אמרה תורה תשבות. וכ"כ הרמב"ן ז"ל בפירוש התורה שלו ובאו חכמים ואסרו הרבה דברים". ולפי דרך זו שיטת הרמב"ן והרמב"ם בחיוב השביתה ומניעת הטורח בשבת אחת היא²¹.

ואמנם לגבי יו"ט אע"פ שהרמב"ן כתב במפורש שישנו עשה דאו' דשביתה אך ברמב"ם לא מצאנו שכתב זאת. איברא שהמנ"ח (מצוה רצו ס"ק ב) אחר שהביא את דברי הרמב"ן לגבי שביתה ביו"ט כתב "ועי' רמב"ם פכ"א מהל' שבת שכתב נאמר בתורה תשבות אפי' דברים שאינם מלאכה חייב לשבות כו'. וע' במ"מ שרומז לד' הרמב"ן שהבאנו... והנה אף דהרמב"ם כתב גבי שבת מתיבת תשבות דהטורח ועמל אסרה תורה וכאן בהל' יו"ט לא כתב מזה מ"מ נ"ל דגם גבי יו"ט ס"ל דמלשון שבתון מוכח זה... וד"ז צ"ל דהכתוב מסרו לחכמים איזהו הטורח והעמל".

ומבואר מהמנ"ח שאע"פ שלא כתב הרמב"ם בפירוש אך צ"ל שה"ה שביו"ט יש אליבא דהרמב"ם חיוב עשה 'שבתון' לשבות מטורח ועמל.

ולכאו' אפשר לדייק כדברי המנ"ח ממש"כ הרמב"ם עצמו במניין המצוות בפתיחה להל' יו"ט שכתב ביחס לכל אחד מהימים הטובים שישנה מצווה לשבות בו וזאת חוץ ממש"כ שישנו איסור בכל יו"ט שלא לעשות בו מלאכה, וכן דייק בשו"ת שבה"ל (ריש סי' סח).

ונראה לבאר גם ברמב"ם כמו בריטב"א הנ"ל דהיינו שאם עשה מלאכות או מעשים שנאסרו ביו"ט אך עדיין לא נעשה חגו כחול, עבר על איסור דרבנן, אך אם הרבה בהם עד שנעשתה שבתו כחול ביטל עשה ד'שבתון'.

לפי"ז נאמר דמש"כ הרמב"ם שאיסור מלאכות דקודם לישה הוא מדרבנן היינו משום שבד"כ מחמת מעשים בודדים של מלאכות אלו עדיין לא נעשה חגו כחול וממילא לא עבר אלא על דרבנן.

לכן גם כתב הרמב"ם בטעם האיסור שהוא משום החשש שימעט בשמחת יו"ט ולא רצה לכתוב כראב"ד שהוא משום החיוב למעט בטורח ביו"ט, שהרי לשיטתו כל עוד לא הרבה מאוד במעשים אלה אין זה מדין טורח.

וכן לגבי מלאכת בורר, כמש"כ לעיל בדעת הריטב"א נראה לבאר גם ברמב"ם, שכיון שיסוד האיסור הוא מכוח עשה דאו' דשבתון ורק ההתפרטות שלו היא מדרבנן, ממילא אינו דין מיוחד למלאכת בורר אלא כמו שחיוב שבתון הוא ביחס לכל המעשים כך גם הצורך למעט בצורת עשיית המלאכה הוא בכל המעשים.

²¹ ועיי"ש בלח"מ ובמה שהשיב על דבריו במנ"ח.

ודברינו אלה מסתברים מאוד ע"פ מה שהבאנו לעיל מהמגדל עוז שכתב לבאר את הרמב"ם ע"פ ההשוואה בין כל חיובי מיעוט הטורח השונים והביא בין היתר את הדוגמא של בורר, שהרי לכא' אם נאמר שמדובר בגזירת חכמים (וכמו שמשמע לכא' מלשון המגדל עוז שכתב "חשו להו" כנ"ל) א"כ מה מצריך את המגדל עוז לבאר את כל החיובים למעט בטורח כדין אחד ולהשוות ביניהם, אמנם לפי דרכנו שגם האיסורי דרבנן הם כולם ביסודם מכוח החיוב דאו' של 'שבתון' ממילא הדברים מובנים היטב שכולם הם למעשה דין אחד עם התפרטויות שונות.

יח. בירור שיטת הרמב"ן בדין טורח ביום טוב

יש לדון בגוף שיטת הרמב"ן האם ס"ל כהראב"ד דכל שעשה מלאכות דקודם לישא (או ברירה בצורה של ריבוי הטורח וכד') ביטל עשה דשבתון.

או שנאמר שס"ל לרמב"ן כריטב"א שהביטול עשה דאו' הוא רק אם בפועל נעשתה שבתו כחול, אך בלא זה עבר רק על דרבנן. וממילא נאמר דמה שס"ל רמב"ן שאיסור מלאכות שקודם לישא הוא מדאו' היינו במהות האיסור שהוא משום טורח שלא לצורך, אך בפועל כל עוד לא נעשתה שבתו כחול לא ביטל עשה דשבתון, וכמש"כ לעיל בביאור שיטת הריטב"א.

ואמנם אחר העיון נראה ביאור אחר בשיטת הרמב"ן עצמו דז"ל במלחמות (ביצה יג ב) "אלא הו' יודעים שלא כל המלאכות הותרו ביו"ט אלא הכשר המאכלים לאכלן כגון אפייה ובשול וכיוצא בהן אבל לצוד בע"ח שאינן ברשות אדם וכן לעקור דבר מגדולו כגון קצירה ותולדותיה אלו וכיוצא בהן אסורין והן בכלל מלאכת עבודה אי נמי כמו שמפורש בירושלמי מניין שאין בוררין ולא טוחנין ולא מרקדין ר' יוסי בשם ר"ל אך אשר יאכל לכל ינפש הוא לבדו יעשה לכם מן ושמרתם את המצות כלומר מלישה ואילך למעט טחינה והרקדה וכ"ש קצירה ותלישה תני חזקיה ופליג אך הוא לבדו הרי אלו מעוט מכאן שלא יקצור ושלא יטחון ושלא ירקוד ביו"ט פי' משמעות הן דורשין ולדברי הכל נתמעטו טחינה והרקדה שלא התירה תורה ביו"ט אלא מלאכות של יומן כגון שחיטה אפייה ובשול אבל אלו תקון הן ודרך בני אדם לתקן מהם לימים הרבה אמרה תורה יתקן כדרכו מחול ליו"ט שלא יתקן מיו"ט לימים הרבה של חול".

ומשמעות דבריו²² שמעיקרא אין מלאכות שקודם לישא בכלל היתר מלאכת או"נ, אלא הם בכלל לאו דאו' דמלאכת עבודה (ואין איסורם רק מצד ביטול עשה דשבתון).

ולפי דרך זאת (לפי הביאור השני שכתב הרמב"ן) נצטרך לבאר בירושלמי דמה שאמרו בבבביתא שהבורר וכו' ביו"ט סופג את הארבעים הוא נכון גם לפי מסקנת הדברים ואינו רק לשיטת ר"ג (ודלא כמו שביארנו לעיל בירושלמי אליבא דהראב"ד).

לפי"ז צ"ל שמה שאמר הרמב"ן בגוף חיוב 'שבתון' ביו"ט הוא דין בפני עצמו חוץ מהלאו שיש במלאכות שקודם לישא, והיינו שבנוסף ללאו הרי שאם טרח ביו"ט שלא לצורך או"נ בין במלאכות ובין במעשים אחרים ביטל עשה דשבתון. ובזה עדיין יש מקום לשאלתנו הנ"ל אם ס"ל כראב"ד שבכל מעשה של טרוח ללא צורך ביטל עשה דשבתון, או רק אם נעשתה שבתו כחול ביטל עשה דשבתון וכמו שכתב הריטב"א בהדיא ע"פ שיטת הרמב"ן וע"ע במנ"ח (שם).

יט. בשיטת הטור שמייעוט הטורח הוא חלק מהגדרת המלאכה במלאכת בורר

הטור (סי' שיט) כתב לגבי איסור בורר בשבת "וכיצד הוא בורר אם יש טורח בבירית האוכל יותר מברירת הפסולת בורר כדרכו לזרוק הפסולת ואם יש יותר טורח בבירית הפסולת כגון שהוא דק נוטל אוכל ומניח הפסולת וכל זה כשהאוכל מרובה על הפסולת בכמותה ומשכחת

²² הדברים מוכרחים לפי ההסבר הראשון שכתב הרמב"ן ואף לפי ההסבר שכתב הרמב"ן נראה לבאר כך.

באוכל מרובה שאפי' הכי יש טורח יותר בברירת הפסולת כגון שהוא דק כדפרי' אבל אם כמות הפסולת מרובה אסור אפי' לטלטלו שהאוכל בטל ברוב הפסולת".

והנה ממה שהטור למד מסוגיא דידן לדין מלאכת בורר בשבת מוכח שהבין שדין זה דמיעוט הטורח אינו חלק מדין מלאכת או"נ וחייב מיעוט טורח ביו"ט אלא הוא דין בהגדרת מלאכת בורר, והיינו שהחילוק בין ברירה המותרת וברירה האסורה היא בין שעושה דרך מלאכה ובין שעושה דרך אכילה (שאז אין בו איסור בורר) וס"ל לטור שדרך אכילה היינו לקחת את מה שיש פחות טורח בנטילתו, ולכן צריך בשבת ליטול דווקא בדרך של מיעוט בטורח. וע"ע בתוס' רא"ש (ביצה יד ב ד"ה דברי).

וממה שהטור הבין שנ"ד הוא דיון בגדרי המלאכות, ולא מדיני יו"ט ממילא יוצא שלא מצאנו שום דוגמא למקרה של מלאכה שהותרה ביו"ט אך חייבו לעשותה בדרך של מיעוט טורח משום החיוב הכללי למעט בטורח ביו"ט.

ואמנם רוב הראשונים חלקו בזה על הטור וס"ל שדין מיעוט הטורח אינו קשור כלל לגדר המלאכה במלאכת בורר, ואין בו כל נפק"מ בשבת, ובשבת צריך תמיד להוציא אוכל מתוך הפסולת (שדווקא כך הוא דרך אכילה), וכן נפסק בשו"ע (סי' שיט סע' ד וברמ"א שם). וממילא לשיטת רוב הפוסקים נאמר שאנו דנים בגדרי חיוב מיעוט טורח ביו"ט, ולא בגדרי מלאכת בורר.

כ. העולה מדברינו

א. מדברי הרמב"ן, מהר"ם מרוטנבורג, רא"ש, רא"ה, ר"ן, רלב"ג ומהר"ם חלאוה מבואר שמלאכת או"נ 'הותרה' לגמרי ביו"ט, וגם מלשון ר"ח והרוקח שכתבו 'דחווה' נראה שאין כל ראייה שלא סברו 'הותרה' בהיתר מלאכת או"נ. (אות ב-ג).

ב. דעת רוב רובם של האחרונים שמלאכת או"נ 'הותרה' ביו"ט, והגר"י ענגיל שמשמע ממנו שנוטה לומר דחווה הוא יחיד בדבר זה. (אות ד).

ג. לדעת רש"י והראב"ד מה שהותר מדין 'מתוך' שהוא בגדר 'דחווה', וכן דעת שעה"מ והגר"א והגר"ז, ואילו לדעת הרשב"א והשטמ"ק גם הוא בגדר 'הותרה'. (אות ה).

ד. מלאכה שהותרה מדין 'מתוך' והיה ניתן לעשותה מעיו"ט לדעת שעה"מ והגר"א אסור לעשותה ביו"ט, ושיטתם היא כשיטת רש"י והראב"ד שהיתרם הוא מדין 'דחווה', ואם עשהם ביו"ט עבר על לאו דאו" של איסורי מלאכה. אמנם השו"ע ורוב האחרונים מתירים גם אם היה ניתן לעשותם בעיו"ט, ויש לדון בשיטתם אם ס"ל כרשב"א שדינם 'הותרה' או שאע"פ שדינם 'דחווה' אין לאוסרם אפי' אם היה ניתן לעשותם מעיו"ט וכן מוכח בגר"ז. (אות ה ואות יג).

כתב הגר"ז שמלאכה שהותרה מדין מתוך וניתן להגיע לתוצאה המתבקשת גם ללא עשיית אותה מלאכה אסור לעשותה ביו"ט, וארץ צבי ביאר שהוא משום דס"ל שהיתרה מדין 'דחווה', וכן צ"ל שיסברו הראב"ד ושעה"מ והגר"א. (אות ה).

ה. דעת רש"י, ר' נתנאל מקינון, ראב"ד, רמב"ן, ר' פרץ, חינוך ושטמ"ק שמלאכות שקודם לישא אסורות מדאו' וכפשטות הירושלמי (עי' לקמן סע' ז), ונראה שגם השאילתות סובר כמותם. וכתב הראב"ד שאיסורם משום שמרבה הטורח ביו"ט.

ודעת הרמב"ם והרא"ש שמלאכות אלו אסורות רק מדרבנן (ודברי הירושלמי הם אסמכתא בעלמא). וכתב הרמב"ם שאיסורם משום שחששו שימנע משמחת יו"ט, והרא"ש כתב שהוא משום דדמי לעובדין דחול. (אות ז).

- ו. לדעת הרמב"ן והרמב"ם ועוד ראשונים ישנה מצוות עשה דאו' 'שבתון' לשבות ביו"ט (ובשבת) מריבוי הטורח שלא יהיה כיום חול.
- וכתב הרמב"ן ג' חילוקים בזה שאם עושה מלאכה שאינה מלאכת או"נ עבר על לאו וביטל עשה דשבתון, ומלאכה שהותרה לצורך או"נ מותר לעשותה אפי' אם כרוחה בטורח, ואם עשה מעשה שאינו מלאכה אך גם אינו צורך או"נ ויש בעשייתו טורח רב, אף שלא עבר על לאו דאיסור מלאכה אך ביטל עשה 'שבתון'. (אות י).
- ז. נראה בדעת רש"י והראב"ד שאיסור מלאכה ביו"ט, וחיוב מיעוט הטורח ביו"ט הם שני דינים נפרדים, ואף שמלאכת או"נ 'הותרה' לגמרי, אך היתר טורח לצורך או"נ אינו בגדר 'הותרה' וכל שאפשר לו להשיג את הצורך או"נ ללא אותו טורח הרי שאם טרח ביטל מצוות עשה דאו' דשבתון. (אות י-ג).
- ח. לשיטת רש"י והראב"ד ומי שעשה מלאכות שקודם לשה (עי' לעיל סע' ד), לא עבר על לאו דאו' של איסורי מלאכה ביו"ט, אלא שביטל עשה דאו' דשבתון, וכן כוונת הירושלמי לשיטתם. (אות יב).
- ט. לדעת הריטב"א והרמב"ם מלאכות או"נ שלא התירו לעשותם ביו"ט, אם מחמת עשייתם נעשתה שבתו כחול ביטל עשה דאו' דשבתון, אך אם לא נעשתה שבתו כחול עבר רק על איסור דרבנן (אות טז-ז).
- י. לשיטת רש"י וראב"ד כל מלאכה שהתירו עשייתה ביו"ט משום או"נ, חובה לעשותה בצורה שתהיה בעשייתה פחות טורח (ובתנאי שיוכל להשיג את הצורך או"נ שלפניו), ואם עשהו בצורה של ריבוי טורח ביטל מצוות עשה דשבתון, וכן מוכח בגר"ז ובאבן האזל. (אות טו).
- ולדעת הריטב"א והרמב"ם אם ברר בצורה של ריבוי הטורח עבר על איסור דרבנן (אך ביטל עשה דאו'), אמנם גם לשיטתם יותר נראה שאינו דין מיוחד במלאכת בורר אלא הוא דין בכל המלאכות לעשותם בתורה של מיעוט הטורח. (אות טז-ז).
- יא. דעת הרמב"ן שבנוסף לחיוב עשה 'שבתון' למעט את הטורח, הרי שמלאכות שקודם לשה אינן בכלל היתר מלאכת או"נ והעושה אותם ביו"ט גם עבר על לאו דאו' דכל מלאכת עבודה לא תעשה.
- יב. דעת הטור שהחיוב למעט בטורח כשבורר הוא דין מיוחד רק במלאכת בורר (והוא חלק מגד המלאכה), אמנם הפוסקים לא נקטו כמותו. (אות יט).

גיורא בן א"מ דוד יהודה ברנר